

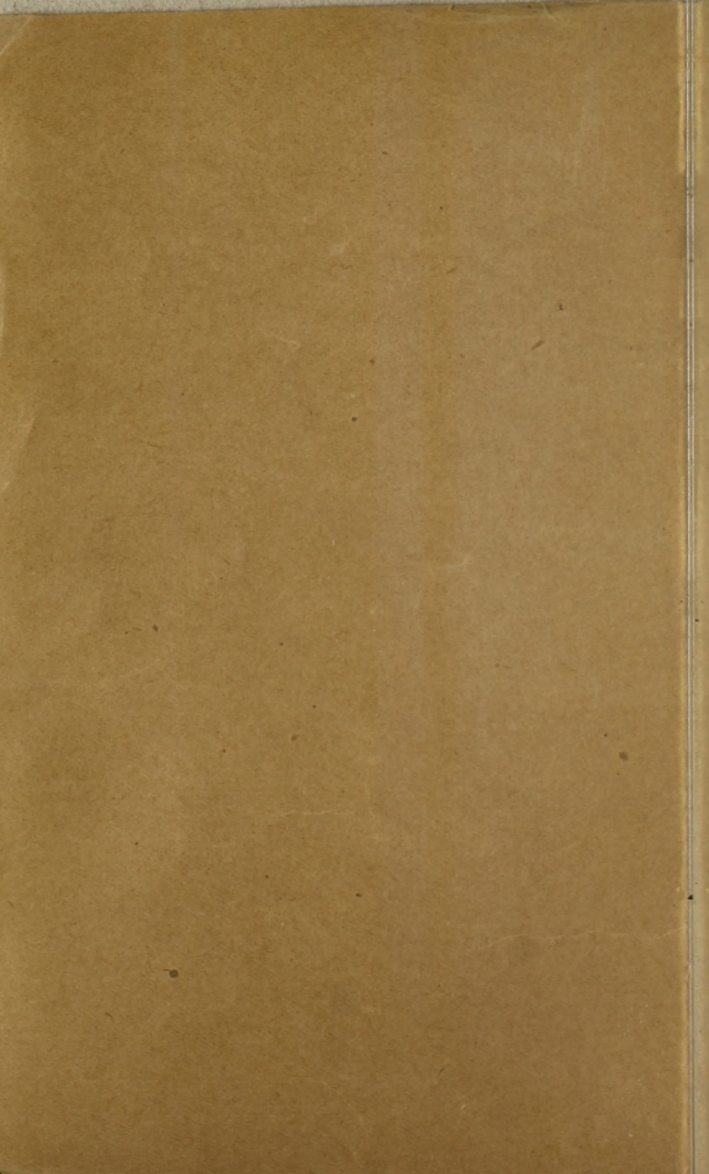
Encycl. O.

52.



55

Förth.

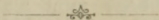
67. man.



STAMPFEL-FÉLE
TUDOMÁNYOS ZSEB-KÖNYVTÁR.

—  67.  —

VILÁGTÖRTÉNELEM.



IRTA:

CSEH LAJOS,
FŐGYMN. TANÁR.

II. RÉSZ: KÖZÉP-KOR.



POZSONY. 1901. BUDAPEST.

STAMPFEL KÁROLY KIADÁSA.

A középkor tárgya és felosztása.

A nyugat-római birodalom bukásával az emberiségnek új korszaka nyílik meg. E korszakban az emberi cselekedetek mozgatója inkább a képzelet, mint az értelem. Az emberek többet gondolnak túlvilági életökre, mint a földre. Innen van, hogy az egyházi szellem az, mely a középkor minden intézményét áthatja. A műveltség tisztán egyházi az ó-kor humanistikus műveltségével szemben. A kor háborúi szintén vallásháborúk.

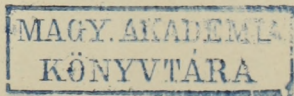
Tárgyát a középkor ezeréves történelmének először az képezi, hogy mint alakítanak a barbár népek államokat a nyugat-római birodalom romjain.

Előadja azután, hogy a kereszténység mint művelte és szelidítette a népeket. Mint alakul meg Európa keresztény népeinek a szövetsége a pápával s a császárral az élén, s ezzel kapcsolatban a hűbéri szervezet hogyan ver gyökeret.

Majd végül elbeszéli a középkori intézmények bomlását s a nemzeti államok alakulását.

Felosztása a következő:

- 476-800. A) A középkori intézmények (császárság, pápaság, hűbériség) megalakulása.
800-1250. B) A középkori intézmények virágzása.
1250-1500. C) A középkori intézmények bukása.



A) A középkori intézmények meg- alakulása (476—800).

1. A barbárok letelepedése a nyugati birodalomban.

1. A germánok.

A műveltségében túlérett római birodalom rom-
jain a germán nép az, mely új államokat alkotott.

Az árja népek sorába tartozó germán nép a
Dunától az Északi- és a Keleti-tengerig, s a Rajnától
a Visztuláig terjedő földet lakta. Róma már a köz-
társaság korában érintkezett e néppel, de nagyobb
volt úgy az ellenséges, mint a békés érintkezés a
császárság korában. Egységes népet a germánok
nem alkottak, bár a közös származás tudata folytán
(Tuisko, Mann) meg volt közöttük az összetartás.

Az első részletesebb tudósítást az említett népről
Tacitus adja „Germaniá“-jában. Az erőteljes, szőke
és kékszemű germán tiszta családi életet élt köd,
mocsár s erdőtől borított földjén. A férfi főfoglal-
kozása a harcz és a vadászat; a föld megművelését
s a házi munkát a nők, öregek s a szolgák végezték.
A germán fő jellemvonása a szabadságnak min-
denek fölött való szeretete, de árnyat vont erre a
szeszies italoknak s a kocz kajátéknak túlságos él-
vezete

A germán társadalomban nemeseket (Edle),
szabadokat (Freie), szabadonbocsátottakat
(Liti) s rabszolgákat különböztetünk meg. Nemes
és szabad közt jogra nézve különbség nem volt, de
régibb származásánál fogva a nemes a vezetést s a
tisztisgek betöltését magának igényelte.

A szabad germán földjének közepén építette fel
házát. Több ily külön álló tanya alkotta a köz-
séget (Mark). A községbe tartozók közösen hasz-
nálták az erdőt s a legelőt. A községek alkották a

Gau-t. Több vidék (Gau) együttesen alkotta a törzset. A törzs szabadjai népgyűléseket tartottak, a hol előljáróikat, bírákat s papjaikat választották, döntöttek háború és béke fölött s ítéltek az árulás és a gyávaság bűneiben.

Egy vagy több törzs harcvezető ifjai valamely önválasztotta vezér (Herzog) köré gyülekeztek s ennek vezérlete alatt indultak zsákmányolni. A zsákmányon közösen osztozkodtak. A vezérhez a kísérőket (Gefolgschaft) a hűség fűzte, mely hűség viszony a fegyveres nemesség s a királyság kialakulására vezetett.

A germánok vallása természet-imádás. A mindenséget kormányzó főisten: Wuotán (Odin). — Donar, a villámlás s a dörgés istene. Zio, a hadisten. Lohho (Loki), a sötétség és a tagadás istene. Frikka (Freia), a szerelem s a szépség istennője. Hellia, az alvilág kérlelhetetlen istennője, a kihez a betegségben s az öregségben meghaltak jutottak. A hősök lelkeit a csataszűzek (Walkürok) Wuotan palotájába (Walhalla) vitték. Voltak törpéik s óriásaik.

Erdőkben, források mentén s hegytetőkön áldoztak isteneiknek. A szentélyt néha egyes fa, gyakran egy facsoport alkotta. Templomaik s bálványképeik csak későbbi időben keletkeztek. Áldozatul növényeket vagy állatokat, néha embereket mutattak be. A papok a nép közös áldozatait mutatták be, a papnők leginkább csak jósoltak, a magánáldozatokat bemutatták a családfők.

Szövetségek. A 3. században a törzsek szövetségekké egyesültek királyok uralma alatt. A nevezetesebb szövetségek:

1. A frankok szövetsége. Az Issel folyó mellett laktak a száli, a tengerparton s az Alsó-Rajna partjain a ripuári frankok.

2. Az alemannok szövetsége, kik a Közép-Rajna, Majna, a Felső-Duna s a határsáncz közt laktak.

3. A szászok szövetsége az Alsó-Elba vidékeit lepte el a Rajnáig.

4. A góthok szövetsége, mely a Tiszától a Donig terjedő földet lakta. A Dnyepertől keletre laktak a keleti, nyugatra a nyugati góthok.

A góthok voltak az elsőek a germán népek közt, kik a kereszténységet befogadták. Ulfilas püspök lefordította számukra a bibliát (Codex Argenteus).

2. *A néprándorlás kezdete. A nyugati góthok. Alarich.*

A népek nagy mozgalmának megindítója a hun nép, mely 375-ben zúdult elemi erővel Európára. 375. Fegyvererejével s vadságával megrettegette még a germán népeket is.

A germán népek közül először a Volga vidékén tanyázó alán népet zúzták szét, majd az ezek háta mögött lakó keleti góthokat győzték meg. A keleti góthok agg királya (Ermanarich) saját kardjába dőlt, népe pedig meghódolt. Már most a nyugati góthok annál kevésbbé tudtak a támadásnak ellentállni, mert két király alatt oszlottak meg. Közülök a pogányok visszahúzódtak a Kárpátok zugaiba, a keresztények pedig Valens császártól kértek s kaptak befogadást. De a görög tisztviselők kapzsisága hamar fegyvert fogatott a góthokkal. Valens, ki ellenök vonult, Drinápolynál életét vesztette (378). Nagy Theodosius tapintatos eljárásával 378. lecsendesítette őket s mint szövetségeseknek előbbi lakóhelyökhöz Moesiához, Thrakia egy részét adta. Ezentul békében is maradnak egészen addig, a míg Arcadius meg nem vonja tőlük az évdíjat.

A nyugati góthok királya ekkor a hatalmas Alarich volt, ki harczosaival elpusztította Macedoniát, Illyriumot s Görögországot Peloponnesosig. Stilicho, a nyugat-római birodalom ministere segítségére ment a testvér-államnak s Alarichot Arkádiában (Pholae) bekerítette. De a két udvarnak még ekkor sem szünő féltékenykedése megmentette Alarichot, Stilicho futni engedte. Arcadius pedig „dux“ czímmel Illyriumot adományozta neki s népének.

Illyrium közelsége a gazdag Itáliában való zsákmányolásra buzdította a góthokat. Alarich már 401-ben Észak-Itáliába tört be, de Stilicho több gőzölmes ütközet után (Pollentia 402, Verona 403) visszaszorította Illyriumba.

A góthok távozása után pedig másodszor mentette meg a birodalmat, midőn, Radagais vad germán csordáit szétszórta (Faesulae 405).

A nagy embernek szerencsésével irigyei is szaporodtak, kik a góthokkal való czimboráskodással vádolták. Mire Honorius elég gyenge volt s kivégeztette a birodalom egyetlen támaszát.

Stilicho kivégeztetése ürügyet szolgáltatott Alarichnak, hogy ismét Itáliába törjön (408). Ravennában ugyan hiába ostromolta a császárt, Róma, a szent város azonban a góthok harmadik támadásának 410. áldozatul esett (410). Három napig rabolták a várost, csak a templomokat kimélték. A népek megrettentek, hogy az „emberiség anyja“, a bevehetetlennek hitt Róma a barbárok pusztításának esett áldozatul.

Róma alól Dél-Itáliába huzódott Alarich, valószínűleg, hogy Szicziába s Afrikába keljen át, de a hajók hiánya útjában állott e vállalkozásnak. Visszatértében meghalt. Népe a hős királyt a Busento medrében temette el.

Alarich halála után a góthok vezére sógora, Athaulf lett, ki minthogy a hatalmas Góthia megalapítója nem lehetett, a római birodalom megmentője akart lenni. Egybekelt Honoriusnak a góth fogságban levő nővérével, Placidiával s mint a birodalom vezére Galliába ment, hogy azt a betóduló barbároktól megtisztítsa. Utóda Wallia, a császár beleegyezésével a nyugati góth birodalomnak vetette meg alapját a Garonne és a tenger 415. közt Tolosa fővárossal (415). Hatvan év alatt a kicsiny kezdtől egész Dél-Galliára és csaknem egész Spanyolországra kiterjedő nagy birodalmukat alkották meg, még pedig teljesen függetlenül a császári hatalomtól. Fennállott 711-ig.

3. Barbárok betelepédése a nyugat-római birodalom provinciáiba.

Az a körülmény, hogy Stilicho Alarich és Radagais ellen a legiókat Itáliába vonta össze, alkalmat adott a barbároknak, hogy megszállják a védtelen maradt tartományokat.

A vandálok, svévek s az alánok Hispanián osztozkodtak meg (409). A vandálok a déli részt (Andalusia), a svévek a nyugatit (Lusitania), az alánok az északi részt foglalták le. Mind e népeket azonban részint kiűzték, részint leigázták a nyugati góthok.

Az előbbiekkal körülbelől egy időben telepedtek le Gallia északi részén a frankok, a Rhone s a Jura vidékén a burgundok, a Közép-Rajna környékén az alemannok.

A góthoktól kiszorított vandálok Afrikába keltek át s azt tíz évi harc után (429—439) elfoglalták. Genseric királyuk Karthagóba tette székhelyét s innen pusztította Hispánia, Itália s a szigetek partvidékét. Rombolásuk oly irtózatossá vált, hogy minden nagyobb durvaságot s vadságot nevökkel jelölünk ma is (vandalizmus). 429.

Britannia római műveltségben élő lakosai a legiók távozta után függetlenek lettek, de ezen függetlenségüket rövid ideig élvezhették. A vad pictek és scótok támadása ellen a jütlandi félszigetről a szászokat s az angolokat hívták segítségül (449). 449. A Hengiest és Horsa vezérlete alatt megjelent szászok és angolok azonban segítőkből hamar elnyomókká váltak s ott 7 királyságot (heptarchia) alapítottak (Kent, Sussex, Wessex, Essex, Ostangeln, Mercia, Northumbria). A britannok részint Wales hegyei közt vonták meg magukat (Artus király mondája), részint pedig Bretagneba (Kis-Britannia) eveztek át.

4. A hunok. Attila (434—453).

Láttuk, hogy a hunok Európába jövetelükkel a népvándorlást indították meg s hatalmukba kerítették mind azt a földet, mely a Volga s a Közép-Duna közt terül el. Törzsek szerint, külön főnökök alatt éltek, innen van azután, hogy erejöknek megfelelő dolgokat mind addig nem vittek végbe, míg Attilában lángszerű főnökük nem támadt.

Attila nem csak a hun törzseket egyesítette uralma alatt, hanem a germán törzsek is hódoltak parancsszavának el egész Thüringiáig. Nagy birodalmában rend és béke honolt, ha háborúk nem foglalták el, maga szolgáltatta alattvalóinak az igazságot. Fából épült palotái és sátrai valahol a Duna és Tisza közt, talán Szeged táján állottak. Az idegen követségeket nagy fénynyel s pompával fogadta (Priscus rhetor). A nagy fény közt egyedül volt, ki megőrizte egyszerűségét. Nem idegenkedett a római műveltségtől sem, udvarában állandóan tartott görög és latin tolmácsokat.

„Isten ostorá“-nak tartotta magát, mint a kit Hadur Kardjával övezett. Állandó réme volt úgy a kelet-, mint a nyugat-római birodalomnak. II. Theodosius a kelet-római császár adót fizetett neki. Csak

akkor hagyott fel a kimerült birodalom zsarolásával, midőn Marcianus adót sürgető követének vasat ígért arany helyett. Az ürügyek nagymestere (Honorius jegygyűrűje) ha már háborút indít, alkalmasabbnak tartotta azt a nyugadi birodalommal viselni. Mintegy félmillió emberrel vonult a Duna völgyén s a Rajnán át Galliába. Orleans sikertelen ostroma után a catalaunumi síkon (Chalons sur Marne) találkozott

451. Aëtius római patricius seregével (451). Kelet-Európa harczolt itt Nyugat-Európával, mert a mint Attila seregében a hunok mellett ott látjuk Kelet germánjait, úgy Aëtiusnak sikerült a római sereget kibővíteni a nyugati góth, frank, burgund s szász népelemekkel. A történelem egyik legrettenetesebb csatáját vívták meg. Attila az éj beálltával szekérsánczai közé vonult vissza, készült a legvégső küzdelemre. De az ellenség, melyet szintén nagy veszteségek értek, nem merte háborgatni.

Meg nem tört erejéről akart tanuságot tenni, midőn a következő évben Itáliát támadta meg. Aquileja s több Pó vidéki város földulásával alkalmat adott Velence alapítására. Róma alól vissza vonult. Elhatározására befolyással lehetek Aëtius kemény védekezése, Leo pápa kérélmé s ajándékai, a szokatlan éghajlat s a keleti császár támadásai. Igérete beváltásában, hogy a következő évben újból

453. ellátogat, meggátolta a halál (453). Lángesze N. Sándor és Caesar neve mellett biztosított nevének helyet az emberiség emlékezetében.

Birodalma személyével állott szoros összefüggésben. Fiainak viszályai s az alávett népek magatartása rövid időn belül véget vetettek annak. A hun nép elpusztult, a birodalom területén független országok keletkeztek: a keleti góthoké Pannoniában, a gepidáké Dáciában.

5. A nyugat-római birodalom bukása.

Attila halála a nyugat-római birodalom bukását nem gátolta meg, csak elodázta. Pusztán névleg létezik az már. Vannak császárai, de hatalom nélkül. A császárok alig egyebek, mint játékszerek a bárbar csapatfőnökök kezében.

A válságot előidézte III. Valentinianus, midőn balgaságában a birodalom megmentőjét

Aëtiust kivégeztette. Nem sokára reá maga is erőszakos halállal mult ki, mire neje Eudoxia a trónbitorló Maximus ellen Genserich vandáljait hívta be. 14 napig pusztították ezek az ó-kori műveltség fészket (455). A rettegés tetőpontra hágott a birodalomban. Régen magyarázgatták már Romulus 12 sasát Róma 12 évszázados uralmának. Valamikor büszkeséggel töltötte el a római kebleket, a mint vége felé közeledett az idő, kezdettek benne nem hinni. De a hitetleneket is Róma közeli végéről győzte meg a vandál pusztítás. A 12 évszázad betelt. Romulus Augustulusnak, a gyermek császárnak nevében a birodalom alapítójának a neve ujult meg véletlenül. A sejtelmek valósultak. Odovakar a germán csapatvezér, midőn a császár kérését, hogy Italiában földet adjon népének, nem teljesítette, Romulus Augustulust a tróntól megfosztotta s a császári jelvényeket Zeno kelet-római császárnak küldötte el (476).

455.
476.

Zeno kénytelen volt a történetekben megnyugodni. Így azután Odovakar névleg mint római patricius, tényleg azonban mint független germán király kormányozta Itáliát. 17 éves uralma visszaadta a sokat zaklatott országnak a békét.

6. A keleti góthok Italiában. Nagy Theodorich.

Az egykor virágzó Pannoniát a népvándorlás annyira elpusztította, hogy a góthok nem tudtak benne megélni. Királyuk Theodorich Zeno császártól folyton új földeket követelt. Ez, hogy szabaduljon tőlük, Itáliát jelölte ki számukra. Erre Theodorich népével a bitorló Odovakar ellen vonult (489), több ütközetben legyőzte s Itáliában a keleti góthok uralmát alapította meg (493).

493.

Theodorich Konstantinápolyban magába szívta a műveltség iránt való érzéket. Innen van azután, hogy nagy és nemes czélt tűzött ki élete feladataul. A római műveltség alapján góth karddal akart egy erős birodalmat szervezni. Tiszteletben tartotta, sőt ápolt a római intézményeket. Fontosabb ügyekben kikérte a senatus tanácsát. Tudós férfiakkal vette magát körül (Cassiodorus, Boëthius). A polgári hivatalokat egészen a rómaiaknak tartotta fenn, a góthoknak ellenben a fegyverforgatást tette kötelességükké.

Igaz ugyan, hogy ez utóbbiak számára a földbirtok egy harmadát lefoglalta, de ennek fejében megszüntette a császárság nyomasztó adórendszerét. Tekintélye oly nagyra nőtt, hogy olyan cím nélküli nyugat-római császár volt, a kinek főségét a nyugati provinciákban kormányzó germán főnökök is elismerték.

Magasztos szándékát még sem koronázta siker. A művelt s katolikus rómaiak csak ideig-óráig férték össze a barbár s ariánus góthokkal. A keleti birodalom erősödésével folyton onnan kérték és várták megszabadításukat. Ez a hálátlanság Theodorichot élete végén kegyetlenkedésekre ragadtatta. Megtört szívvel szállott sirjába a nagy fejedelem 526. (526). Politikájával korai pusztulását okozta magának népének is. Emlékét a germán hősmonda tartotta fenn (Berni Dietrich).

7. A frankok. Chlodvig.

Valamennyi germán államalkotásnál nevezetesebb a frankoké, mert míg a többi hosszabb-rövidebb fenállás után elenyészett, addig a frankok két, ma is létező országnak, Francia- és Németországnak vetették meg alapját.

A frankok az V. század elején nyomultak Gallia északi részébe, a hol törzsekre osztlan éltek több király uralkodása alatt. A század végén a királyok sorából a Merovingi családból származó száli frank király, Chlodvig (481—511) tűnik ki.

A Somme és a Loire folyók közt levő területet még mindig a birodalom nevében kormányozta Syagrius római helytartó. Chlodvig Syagriust Soissons mellett meggyőzte s a területet elfoglalta 486. (486). De itt nem állott meg: hogy a frankok egyedüli ura lehessen, rokonait, a többi frank királyokat meggyilkoltatta. Az összes frankok erejét használhatta azután fel a pogány alemannok ellen. S minthogy a kétes kimenetelű ütközetben a keresztény Istent hívta segítségül, a győzelem után neje biztatására is felvette a keresztiséget. E tényben rendkívüli fontosságú az a körülmény, hogy úgy ő, mint népe a kereszténységet katolikus formájában fogadták el. Ily formán a vallás nem gátolta a frankok és a rómaiak összeolvadását, sőt a római műveltség fentartására vezetett.

A katolikus vallás ürügyet szolgáltatott még a további hódításokra is. Adófizetőkké tette az ariánus burgundokat s a katolikusoknak engedményeket csikart ki. A nyugati góthoktól pedig Septimania kivételével Dél-Galliában mindent elszedett.

Csaknem egész Galliát egységes országgá alakította így át, a mi érdemét is képezi. A történelem azonban véres és erőszakos tettei miatt teljes elismeréssel nem adózhat neki, jelleme hiával volt minden erkölcsi nagyságnak.

Chlodvig négy fia megosztzkodott az atyai örökségen. A hódításban a fiuk atyjuk politikáját követték, terjesztették a birodalom határait. I. Chlotar (558—561), ki testvéreit túlélte, a birodalmat ismét egyesítette. Halála után azonban újból négy msjd később (567) három részre oszlott: Austra-siára, Neustriára s Burgundiára.

Az asszonyi gyűlölködésből (Brunehild, Fredegunda) fakadó testvérháborúk a királyi hatalmat meggyöngyítették és rovására a nemesi hatalmat emelték.

II. A kelet-római birodalom s a mohamedán hódítás.

1. A kelet-római birodalom.

A kelet-római vagy görög császárság bár szintén ki volt téve a barbárok támadásainak, azoknak áldozatul nem esett. A nyílt helyek ugyan elpusztultak, de mindig tovább éltették azt a városok. A császári udvar fénye is megmaradt, de veszendőbe ment a császári hatalom. Megbénították azt az asszony-uralom, a vallási vitatkozások, a tör és a mérgezés. De mind eme hibák mellett megmaradt az a nagy érdeme, hogy évszázadokon át ápolója s terjesztője a római műveltségnek. S e tekintetben a legnagyobb érdem a kedvező fekvésű Konstantinápolynak jut.

Arkadius utódai közül a szláv származású

Justinianus (527 - 565) érdemel említést. Kettős czél vezette uralkodásában. Először törvényes alapot akart adni a császári mindenhatóságnak, másodsor mint a császárok egyedüli örököse a birodalmat régi nagy terjedelmében szándékozott visszaállítani.

Tribonianus és más jogtudósok megalkották a „Corpus iuris romani“-t, mely csakugyan támogatójává vált a korlátlan császári hatalomnak, de másrésről örökbecsű forrásává lett a jogtudománynak. Részei: a Codex Justinianaeus, praetori és császári edictumok gyűjteménye; a Pandecták vagy Digesták, híres jogtudósoknak elvi jelentőségű döntvényei; az Institutiok, a római jog tankönyve; a Novellák, póttörvények.

Uralmát megdöntéssel fenyegette a Nika-lázadás. A császár a circuspártok közül, a melyek egyuttal politikai s vallási pártot is képviseltek, a kékekhez állott, a mi a zöld párt lázadását vonta maga után. Belisar véres utcai harcban levágta a zöldeket, ezzel kiirtotta a régi vallási s politikai elvekhez ragaszkodókat.

A városban történt pusztulást pótolta Justinianus fényes építkezéseivel. A föle épített Sophia templom legszebb emléke a byzanti bazilika stílusnak.

Kitűnő vezérei Belisar és Narses a birodalom területét a germán népek rovására ugyancsak kiterjesztették.

Belisar Afrikában megdöntötte a vandal birodalmat (534). Az utolsó vandal királyt Gelimert fogságba hurcolta.

Amalasunthának, N. Theodorich leányának a meggyilkoltatása pedig alkalmat adott Justinianusnak, hogy Itáliát foglalja el. A keleti góthok hiába fejtették ki a legvitézebb ellenállást Vitigis, Totilas és Teias királyaik vezérlete alatt, Belisar és Narses minden ellenállást megtörtek. Itália 555-ben kelet a római birodalom provinciája lett (Exarchatus).

A birodalom keleti határain veszedelmes ellenség jelentkezett az új perzsákban. Justinianus csak a legnagyobb erőfeszítéssel tudta a birodalom határainál feltartóztatni őket.

Justinianus utódai alatt azonban a birodalom gyengesége rövid időn belül kitűnt. Új ellenségek jelentkeztek, a kik nemcsak hogy sarcolták a birodalmat, hanem nagy területeket is szakítottak el belőle.

A longobardok Itáliában. Valószínűleg Narses meghívására a longobardokat Alboin királyuk 568. Pannoniából Itáliába vezette (568). Megszállták ott a longobardok nemcsak a nevökről elnevezett Észak-

Itáliát, de idővel Friaul, Spoleto és Beneventben is longobard hercegségek keletkeztek. A kelet-római birodalom birtokában Ravenna, a velenzei partok s Calabria maradtak. A római püspököknek sikerült függetlenségét megőriznie.

A VI. század végén Theodolinda királynő közreműködésével áriánusokból katolikusokká lettek a longobardok. Ezzel ledőlt a válaszfal a rómaiak s a longobardok között, a mi azután összeolvadásukra vezetett. Theodolinda érdemeiért Nagy Gergely pápától Krisztus keresztjének egyik szegét kapta, ebből készíttette a lombard vas-koronát.

Az **avarok** a mai Magyarország területén alapítottak több mint 200 évig (568—803) fenálló birodalmat. Támadásuknak ki volt téve Kelet és Nyugat egyaránt.

A **bolgárok** Moesiában telepedtek le. A szláv népek a VII. században át- és átbarangolták az egész Balkán-félszigetet. A **horvátok és a szerbek** ugyanakkor mai hazájukat szállották meg.

Ugyancsak a VII. század folyamán jelentkeztek az arabok.

2. Mohammed és az arab hódítás.

Arábiát, Ázsiának délnyugati nagy félszigetét a semita fajú arab nép lakta. Politikai és vallási viszonyai olyanok voltak e népnek, a melyek a benne rejlő őserő kifejtését meggátolták. Törzsek szerint szétosztottan éltek, de a törzsek folytonosan viszálykodtak s különböző vallásokat követtek. Az ősi arab isten, Allah tisztelete mellett a sabeizmust, a fetis imádást, a zsidó és keresztény vallást egyaránt megtalálhatjuk. Sokan a Mekkában őrzött Kaabához zárandokoltak, melyet a kureisita törzs őrzött.

A történelemben csak akkor kezdenek szerepelni, midőn a politikai és a vallási egységet megalkotja közöttük Mohammed.

Mohammed 571-ben született a kureisita törzsből. Kereskedő létére utazásokat tett. Syriában felületesen megismerkedett a zsidó- s a keresztényvallásokkal. Később Kadidsa nevű özvegy asszonnyal kötött házassága folytán megszabadult az anyagi gondoktól. Elmélkedésre adta magát s elhatározta, hogy népének megváltója lesz.

A Mohammedtól hirdetett vallás az izlam (isten akaratában megnyugvó). Alaptana: Egy az Isten (Allah) s Mohammed az ő prófétája. Felújította tehát az ő arab egy Isten-imádatát s kiegészítette a zsidó és keresztény vallásokból vett erkölcsi tételekkel. Elrendelte a napi ötszöri imádkozást és mosakodást, a Mekkába való zarándoklást. Erényekül hirdette a bőjtölést, alamizsnálkodást. Tiltotta a lopást, csalást s uzsorát. Megengedte a többnejűséget, tanította a tulvilági életet. A hívő másvilági boldogsága annál nagyobb, minél több vért ontott a hitért.

622. Mekkából 622-ben a féltékeny kureisiták elűzték (hedzsra), mire Medinába futott, a hol profétának ismerték el. A medinaiak élén győztesen tért vissza Mekkába s szétrombolta a bálványokat. Azután szép szóval s erőszakkal egész Arábiára rákényszerítette tanait. A görögöket és perzsákat ugyancsak tanai elfogadására szólította fel. A tagadó válasz vétele után háborúra készült, de a halál (632) megakadályozta a megkezdésében.

Tanait utódai a Korán cz. könyvben gyűjtötték össze. Polgári és vallási törvénykönyve ez a mohammedánoknak.

Az izlam terjedését tanainak könnyű megértése, az érzékiségnek való kedvezése, a fatalismus (Isten kinek-kinek élete és halála fölött már előre határozott) kapcsolatban a tanoknak karddal való terjesztésével, a perzsa és a görög birodalmak gyengesége mozdították elő.

A kalifák. Mohammed hatalmát a kalifák (utódok) örökölték, kiknek személyében a vallási, politikai s katonai főhatalom egyesült. Az első kalifák Abu Bekr (632—634), Omar (634—644), Othman (644—656) s Ali (656—661) voltak. Uralmuk alatt az izlam egész Elő-Ázsiában s Észak-Afrika jó részében elterjedt.

Az arab nagy-hatalom tulajdonképeni alapvetője azonban Omar, ki meghódította Syriát, Palaestinát, Phoinikiát, Egyptomot s megdöntötte az új perzsa birodalmat. Még többet tett belintézkedéseivel, midőn az adófizetést s közigazgatást szabályozta, az araboknak pedig egyedül csak a kardforgatást tette kötelességükké.

Ali meggyilkoltatása után az Ommai jád

dynastianak mintegy 100 éves uralma (661–750) következett. Székhelyüket Arábiából Damaskusba tették át, a hol fényes udvart tartottak. Korlátlan hatalmat gyakoroltak, pártfogolták a tudományokat s a művészeteket, megengedték az araboknak is, hogy mint birtokosok a birodalom bármely részében letelepedjenek.

Az egységes birodalom uralkodásuk alatt legnagyobb kiterjedését érte el. Keleten az Indus s Ganges folyókig, északon és délen a sivatagokig mindent meghódítottak. Nyugaton nem állottak meg Afrikában, hanem Tarik áttevezett a nevről nevezett Gibraltaron s véget vetett a Xeres de la Frontera mellett vívott csatában a nyugati góthok birodalmának (711). Európában további előhaladásukban meggátolták 711. azonban egy részről Konstantinápoly, más részről a frankok, Ázsiában a Brahma-vallás.

Az Ommajjádok uralmának a vallás-szakadás vetett véget. A siiták ugyanis csak a Koránt, s az eddigi kalifák közül egyedül Alit, a próféta vejét ismerték el; a szuniták ellenben elfogadták a hagyományokat is és elismerték a kalifák valamennyiét.

A siiták élén Abul Abbasz elüzte az utolsó Ommajjádöt (750) s leölette a dynastia 90 herczegét. 750. Az egyedüli menekültet, Abderrahmant Hispániában kalifának ismerték el, mi a kalifátus megoszlására vezetett. Az Abbaszidák Keleten Bagdadban székeltek, az Ommajjádok Hispániában, még pedig Cordovában.

Mindkét kalifaságot elgyengítette utóbb a kalifák renyhesége s az osztozkodás. Cordovában az Ommajjádok kihalta után (1037) a kalifa-méltóságát senki sem foglalta el többé. Bagdadban a hatalom a török testőrség kezébe került. Togrul bég a kalifának pusztán vallási méltóságát hagyta meg (1058.) és megvetette a szeldsuk-törökök hatalmának az alapját.

Az arabok műveltsége. A milyen vitéz katonáknak váltak be az arabok, ép oly fogékonyságot tanúsítottak a tudományok és a művészetek iránt. A görögök és a perzsák voltak bár tanítóik, de nagy érdemök, hogy a tanultakat értékesítették. Nemcsak hogy nem szüntek meg a tudományokat s művészeteket ápolni, de sok irányban tovább is fejleszt-

tették. A középkori Európának az iparban s tudományokban tanítói voltak; mert míg Európára a tudatlanság sötétsége borult, addig Cordova, Bagdad, Kairo s más arab városok valósággal világító fáklyák gyanánt tündököltek. Nem egy keresztény ifjú a hispániai arab iskolákban nyerte kiképeztetését (Gerbert).

A tudományos irodalom minden ágát, a természettudományokat, algebrát, csillagászatot, földrajzot s történelmet egyaránt művelték. Ibn Rosteh történetíró a IX. században a Fekete-tenger partján tanyázó magyarokról is ad tudósítást.

A művészetben a bűbajos mór styl-nak a megteremtői. A díszítésben az arabeszk az ő találmányuk.

Iparuk, kereskedelmök s okszerűen (csatornázás) üzőtt földművelésük a legnagyobb anyagi jólétet biztosította számukra. Városaik kövezvék és világítvák, holott ilyenről a keresztény Európában még szó sincs. A keresztény fejedelmek lakásai csak kunyhók a kalifák üvegablakkal és kéménynyel ellátott fényes palotái mellett. Az araboknak köszönheti Európa sok máson kívül a vászonruha használatának s a fürdésnek meghonosítását.

III. A pápaság, a nyugat-római császárság felujítása, a hűbéri rend megalakulása.

1. A római püspök, mint az egyház feje.

A hagyományok és a szent atyák tanítása alapján már a legrégibb időben az egyház látható fejének, Róma püspökét, mint Péter apostol utódát ismerték el. A római püspökök tekintélye növekedett már a népvándorlások korában, midőn az itáliai nép védőjeként léptek fel a barbárokkal szemben. 400 körül az eddig minden püspöktől használt pápa nevet egyedül Róma püspökének tartották fenn. Főhatalmukat pedig minden fontosabb ügyben érvényesíteni iparkodtak.

Hatalmi körük nagyban tágult a térítésekkel. 500 körül Chlodvig, a hatalmas frank király vette fel a keresztséget. 600 körül Nagy Gergely pápa

közreműködésével a római egyház kebelébe tértek a longobardok, a nyugati góthok s az angol-szászok. E térítési munkában s a pápai tekintély emelésében nagy részök van a szerzeteseknek.

A szerzetesi intézmény Keleten a remete (anachoreta) életből fejlődött ki. Nyugaton a szerzetesi élet megteremtője Nursiai sz. Benedek (529.). Szent Benedek szerzetesei igazán a művelt^{529.} élet terjesztői voltak. A népet földművelésre, iparra oktatták, a vallással erkölceit szelídítették. Másolataikkal fenntartották az ó-kori remekírókat, iskoláikban az ifjakat művelték.

Bonifacius, az angolszász származású szerzetes a németeket térítette meg. A pápa mainzi érsek-primássá nevezte ki (723.), a ki azután nem csak hogy egy nagy területet juttatott a pápai főhatóság alá, hanem még a frank egyházban is helyreállította a hierarchiai fegyelmet. Midőn ez időtájt a független ír és skót egyházak szintén elismerték a pápa elsőségét, Nyugaton nem volt senki, ki főhatalmát kétségbe vonta volna.

A pápa azonban nagy hatalma mellett is legalább névleg még mindig a kelet-római császártól függött. A teljes szakadásra jó alkalmul kínálkozott a Keleten kitört képharcz.

Isauri Leo (717—742.) császár eltiltotta a képek tiszteletét, mire egész Kelet a képrombolók és képtisztelők táborára oszlott. A pápa a képtisztelők pártjára állott s az itáliaiakat fellázította az eretnek császár ellen. A nép elűzte a császári tisztviselőket (726.), az exarchatust a longobardok foglalták el. Midőn az utóbbiak Rómát is el akarták foglalni, a pápák a frank fejedelmeknél találtak támogatást.

2. *A merovingi renyhe királyok s a Karolingok.*

Chlodvig utódai alatt a királyi hatalom nagyon aláhanyatlott. A királyi udvarok az erkölcstelenségek színterévé válnak, a királyok idejük java részét élvezetek s multságok közt töltik el, az országos ügyek vezetését pedig a major-domusok veszik át.

A major-domusok (udvarnagyk) eleinte mint a királyi ház tisztviselői a jószágot igazgatták, a pártharczok idején a hadak vezéreivé lettek, a

kiskorú és tehetetlen királyok uralkodása alatt pedig az egész kormányzást átvették. A részeknek külön major-domusaik voltak, míg nem Austrasia udvarnagya, a Karolingok családjából származó Heristali Pipin a Testri mellett vívott ütközet után
 687. (687.) az összes frankok kormányzását átvette. Méltóságát fia

Martell Károly (711—741) örökölte, ki a germán törzsek fölött nyert győzelmeivel előmozdította a kereszténység terjedését. Támogatta a térítőket munkájukban. Az arabok előhaladásának Európában a Tours és Poitiers közt vívott véres
 732. ütközetével (732.) állotta útját. Ez utóbbi győzelmének emlékére kapta a Martell, kalapács nevet.

Fia és utóda Kis Pipin (741—768.) Zacharias pápa hozzájárulásával, hogy a cím is a hatalom kezelőjét illeti, a frankok királyává kenette fel
 751. magát (751.) Az utolsó merovingit, III. Childerichet kolostorba küldötte.

Néhány évvel később a longobardoktól szorongatott II. István pápa kereste fel, ki megújította a felkenést. Ezzel megszületett az Isten kegyelméből való királyság. Pipin viszont Rómát mentette fel Aistulf longobard király ostroma alól, továbbá elvette tőle az Ex archatust s a Pentapolist. Azután mindezt oda ajándékozta a pápának s ezzel megvetette az Egyházállamnak az alapját. A pápától a patriciusi címet kapta.

3. Nagy Károly (768—814.).

Nagy Károly eleinte testvérével Karlmannal uralkodott. Karlmann halála után (771.) egyedül uralkodott a frankok fölött.

Háborúi a legelső hősök sorába emelték.

Legelőször a longobardokat verte le (773—774.), mert királyuk Desiderius Karlmann fiait a pápával frank királyokká akarta kenetni. Desideriust kolostorba küldötte, országát birodalmához csatolta.

A Weser és Elbe folyók alsó folyásainál lakó szászok meghódításához még longobard hadjárata előtt fogott, de az erőteljes nép megtörése csak 33 évi nehéz munka után sikerült (772—804). Valahányszor kivonta Károly csapatait, a meg nem tört nép mindig újból kezdette a háborút. De végül

Widukind főnökük is feladta a reményt, hogy megtarthatják függetlenségüket, felvette a keresztiséget. Károly azután püspökségek és kolostorok alapításával gondoskodott művelésükről, telepítésekkel pedig csendben tartásukról.

778-ban a saragossai emirt segítette meg, de Spanyolországban csak múltó sikereket tudott elérni. Visszavonuló seregének utócsapatát a ronccsvali völgyben szétverték a baszkok. Ekkor esett el a mondákban dicsőített hős Roland is. A spanyol határgrofságot csak később alapította Károly fia, Lajos.

Több siker kísérte Károly fegyvereit a bajor hadjáratban. Tassilót, a lázongó bajor herceget leverte s kolostorba küldötte (788).

Tassilo leverése után szövetségeseire az avarokra került a sor. Pipin nevű fia támogatásával kettős hadjáratban leverte őket (791—799), gyűrű alakú sánczaikat kiostromolta s rablott kincseiket zsákmányul ejtette. A Dunáig terjedő földjükon határgrofságokat alapított. A rájuk mért csapást többé az avarok sem heverték ki, rövid idő alatt beolvadtak a frankokba s a szlávokba.

A dánokat az Eiderig szorította vissza. Ugyancsak Károly korában kezdik meg a germán népek az Elbe háta mögött a szlávok visszaszorítását Keletre.

A nyugat-római császárság megújítása. Károly háborúival nagy birodalmat alapított, Európa törzsén az összes germánlakta területeket egyesítette. A római birodalom bukása óta ily hatalmas állam nem létezett, ép azért Károly a császári címet akarta felvenni. De jó ideig nem juthatott dülőre, mert sem a kelet-római császári udvar, sem pedig a pápa nem akartak ebbe beleegyezni. Elérkezett az idő, midőn a keleti birodalmat Eirene császárné kormányozta. A köz-felfogás szerint nő nem viselhetette a császári méltóságot. Ez időben történt, hogy III. Leo pápát ellenfelei elűzték. Károly a pápát visszavezette Rómába, a pápa az egyezmény értelmében a rómaiakkal császárrá kiáltatta ki s megkoronázta (800 decz. 25). E ténnyel a közép-800. kori keresztény Európának két feje lett. Világi feje a császár, egyházi feje a pápa. Egymástól kölcsönösen függnék: az egyházi állam patriciusa a császár, viszont a császárra koronázás joga a pápát illeti.

A viszony szabályzatlansága azonban utóbb hosszas háborúkra vezetett az elsőségért.

Károly belső intézkedései. Károly a nagy birodalmat nem csak megalapítani tudta, hanem szervezni is. S épen a szervezési munkája volt az, melyet a későbbi fejedelmek mintául vettek, így pl. Szt. István.

Birodalmát jó törvényekkel látta el (*capitularia*). Az őszi gyűlésen tanácskozott birodalma főbbjeivel, a tavaszi gyűlésen kihirdették az alkotott törvényeket a megjelent szabadok előtt.

Az egész birodalmat gaukra osztotta. A gauk élén állottak a grófok, kik az igazgatás és igazságszolgáltatás teendőit végezték, egyuttal vezetői voltak a hadaknak. Több gau egyesítéséből alakult a határok mentén a mark. A markot kormányzó grófot nagyobb katonai hatalma különböztette meg az előbbtől. A grófok működését ellenőrizték a kiküldött egyházi s világi nagyok (*missi dominici*), kik negyedévenként járták be a rájuk bízott kerületet.

A császári hadsereg zömét független birtokokosok alkották, kik saját költségükön katonáskodtak. Kivülök jelen voltak az egyházi és világi nagyok (*seniores*) vazallusaikkal.

Károlynak másik, egyuttal legnagyobb érdemét a műveltség terjesztése s fokozása képezi. Az anyagi jólét emelése céljából gondját a földművelés, ipar és kereskedelemre egyaránt kiterjesztette. Utakat s hidakat építtetett. Saját számadásainak pontos vezetésével másokat is hasonlóra buzdított.

A középkor sötéttségét iskolák alapításával iparkodott oszlatni (Fulda, S. Gallen). Az udvari iskolát maga ellenőrizte. Udvarában akademiát alapított, a melynek tagjai közt a tudós angolszász Alkuint, Paulus Diaconust, a longobardok történetíróját, továbbá Einhardot, magának Károlynak életíróját találjuk. Meghonosította az Olaszországból áthozott egyházi éneket, a művészetekben pedig a byzanci stylt.

Károly családja körében a legegyszerűbb életet élte, fényt csak az idegen követségek fogadásánál fejtett ki (Harun al Rasid). Legnagyobb részt a Rajna mentén épült palotáiban (Pfalz) felváltva tartózkodott (Aachen, Ingelheim, Nymwegen). Vele sírba a középkor legnagyobb alakja szállott, kit a

nagy melléknév mint hadvezért s mint szervezőt egyaránt megillet, de bizonyára leginkább megilleti az, mint a műveltség terjesztőjét.

4. A hűbériség.

Hűbériség alatt a középkor társadalmi szervezetét értjük. E szervezet csiráját megtaláljuk már a galloknál, de kifejlődésre a frankoknál jutott. A frankok ugyanis midőn Galliában hódítottak, a birtok nagyobb részét lefoglalták s maguk közt megosztották. A legnagyobb rész jutott a királynak, a kíséret tagjainak kisebb-nagyobb rész, a mint kiki érdemet tett rá. A birtok le nem foglalt részét, különösen a városokat adófizetés kötelezettsége mellett meghagyták az őslakóknak.

A harcban szerzett szabad birtokot, melylyel ki-kí tetszése szerint rendelkezett, nevezték alldium-nak, nálunk szállásbirtoknak. A szabadok birtokaikat szolgák vagy rabszolgákkal műveltették. A szolgák a termény egy részével, rendesen tizedével (dézsma) adóztak s némi munkát végeztek (robot). Az ily szolgálkból alakult meg a jobbágyosztály.

Idővel a fejedelem, hogy a nagyokat erősebben magához kösse, birtokaiból résztadott nekik haszonélvezetre azon kötelezettséggel, hogy fegyveres erejökkel támogassák. Ez a kapott birtok a beneficium vagy feudum. A nagyok az adományozásban követték a fejedelem példáját. Így alakult azután meg a hűbériség vagy feudalizmus a maga egymástól függő társadalmi osztályaival.

Az egész hűbéri társadalom élén a fejedelem áll, az egyetlen hűbérúr, a ki senkitől sem függ. Közvetlen a fejedelemtől függő hűbéresei (vazallusok) a seniorok. A seniorok a fejedelmet nem parancsolójuknak, hanem maguk között az elsőnek (primus inter pares) tartották. A seniorok vagy világi vagy egyházi nagyok voltak. E nagyok nem csak vazallusok, hanem egyuttal maguk is hűbérurak. Vazallusaik azok voltak, kik tőlük kapták a birtokot. Ezek csak tőlük függtek, de nem egyszersmind a fejedelemtől.

Az előbbiekből láthatjuk, hogy a hűbéres társadalomban különböző jogú s kötelességű osztályok találhatók. Mindenkinek társadalmi állása a birtok

nagyságától függött. A kinek nem volt birtoka, az nem tartozott a szabadok osztályába. A szabadok vagy nemesek osztályába a papok (főpapok, alsó papok), nemesek (fő- és köznemesek) s a városi polgárok tartoztak. A polgárok szintén, mert ezeknek is volt legalább annyi birtokuk, a melyen házaik felépültek. A nem szabad osztályba a jobbágyok tartoztak. Ez osztályok azonban nem voltak zárt osztályok, mert a nem szabadból a szabadba, a szabad osztályban pedig a legfőbb hűbéruri méltóságig feljuthatott az érdemes.

Mindegyik birtokosnak teljes rendelkezési joga volt saját birtokán. A fejedelem sem gyakorolhatta egyebütt felségjogait, mint tulajdon birtokain.

A hűbéri birtokba való beiktatás (investitura) nagy ünnepélyességek közt történt. A hűbéres hűségesküt tett, egyuttal hűbérurának valami tárgyat (gyűrű, lándzsa, jogar) nyújtott át. De nemcsak a hűbéres tartozott hűséggel, a hűbérur is köteles volt megvédelmezni vazallusát.

A hűbérrendszer, a mely a középkor életszükségleteinek legjobban megfelelt, a frankoktól a többi európai népekhez is eljutott s fennmaradt az egész a XIX. századig. Csak azt kell még tudnunk, hogy kezdetben a hűbérbirtok nem volt örökölhető. Örökölhetővé a pártharczok idejében vált.

B) A középkori intézmények virágzása (800—1250).

I. Államalakulások a IX. és a X. században.

1. N. Károly birodalmának a bomlása.

Az utolsó Karolingok.

A nyelv és szokás tekintetében annyira különböző népeket csak N. Károlyhoz hasonló erős kezű és széles látókörű ember tarthatta össze. Utódaiban azonban épen ezek a tulajdonságok hiányoztak. Fia Jámbor Lajos (814—840) maga belátja gyengeségét, midőn már életében több ízben osztozkodást tesz fiai között. Csakhogy e többszörös osztozkodás hol az egyiket, hol a másikat rövidítette meg,

a mi mindig visszálykodásra adott okot. A császárt, Jámbor Lajost kétszer is letették a trónról s utoljára mindenkitől elhagyatottan fejezte be életét.

Halála után az osztozkodó fiuk, Lothár, Lajos és Kopasz Károly véres háborúkat folytattak egymással. Végre a seniorok sokalták meg a vérontást és a testvéreket békére kényszerítették. A békét Verdunban kötötték meg (843). 843.

A verduni szerződés értelmében Lotháré Itália s az Alpoktól az Északi-tengerig húzódó keskeny földrész, nagyjából a Rajna balpartján elterülő dombos vidék, a nevről Lotharingiának nevezett rész. Ő viseli a császári méltóságot.

Kopasz Károly kapta a Lothár birtokától nyugatra eső részt Karolingia vagy Neustria néven.

Német Lajosnak Austrasia néven a keleti, germán lakta területek jutottak.

A verduni szerződés pusztán atyafias osztozkodás akart lenni, ennek dacára ez volt az indító ok az olasz, francia és német nemzeti államok kialakulására.

A testvérek halála után Kopasz Károly akarta a birodalmat egyesíteni, noha saját országát sem tudta a betörő normannoktól megvédelmezni. Így tovább tartott a belső czivódás, bár a normannokon kívül az arabok és a szlávok egyaránt támadták a birodalmat.

Kelet és Nyugat utoljára 884-ben egyesült, a 884. mikor mind a két rész seniorai elismerték Vastag Károlyt uroknak. De rövid ideig tartott az egyesülés, mert a tehetetlen uralkodót három év múlva (887) a triburi gyűlésen letették. A birodalom a következő 7 részre bomlott: Itália, Németország, Lotharingia, Francziaország, Navarra, a Jurán inneni és túli Burgundia. A császári koronáért Itália apró fejedelmei versengettek.

A Karolingok egy ideig még Német- és Francziaország trónján tartották fenn magukat.

Francziaországban Vastag Károly letétele után Odo párizsi grófot emelték a trónra, ez francia hercegnek nevezte magát s francia nyelven beszélt. Itt a román elem a germán elemet háttérbe szorította lassankint teljesen. Odo halála után közben következtek még Karolingok egész 897-ig, hatalmuk azonban oly csekély, hogy sem vazallusaikat

nem tudták féken tartani sem a normannokat. A vazallusok birtokaikat örökössé tették. Együgyű Károly a normannoknak pedig Normandiát volt kénytelen átengedni. Az utolsó Karolinginak, V. Lajosnak csupán Laon város képezte egész birtokát.

Capet Hugonak, a francia herczegnek meg-
897. választásával (897) nemzeti dynastia jutott a trónra.

Németországban a triburi gyűlés után Német Lajos egyik unokája, Arnulf nyerte el trónt, a ki a pápával magát császárrá is megkoronáztatta. A birodalom ellenségeit távoltartotta, a magyarok segítségével megdöntötte Szvatopluk Nagy-Moraviáját.

Fia Gyermek Lajos (899—911) nem képes megmérkőzni sem a magyarokkal, sem a normannokkal. A birodalom magára hagyatva önálló herczegségekre (frank, szász, bajor, sváb, lothringeni) bomlott.

Gyermek Lajosban kihalt a Karoling család s frank Konrád személyében Németország is nemzeti királyt kapott.

2. Arab és normann népvándorlás.

A szaracénoknak nevezett afrikai arabok a IX. században elhagyták a szárazföldet s megszállották a Földközi-tenger nyugati medenczéjének a szigeteit. Áteveztek Sziciliából a „Nagy-Földre“, Itáliába, ennek déli részét több ízben elpusztították, sőt Róma külvárosait is kirabolták. Állandóan letelepedtek Provenceba és az egész X. századon át ostorai voltak az Alpok szorosaiban, a Rhone és a Pó völgyében járó kereskedőknek és zarándokoknak.

A normannok a germán faj skandináv ágát alkotják. Már a történelem előtti időben telepedtek le a skandináv országokban (Svéd-, Norvég- és Dánország). Zord hazájukból a nehéz megélhetési viszonyok, a kalandvágy s utóbb a kialakult központi uralom egyaránt a tengerre üzték őket. Gyorsajkaikon nemcsak a tengerpartokat járták be, hanem felevezve a folyókon megjelentek a szárazföld belső részeiben. Vagy pedig tanyát ütöttek a part valamely részén s úgy látogatták meg a belső tájakat. De nemcsak rabolni tudott ez az erőteljes nép, hanem több állam kialakítására is befolyt. A kereszténység felvétele után pedig a művelődés iránt mutatott finom érzéket.

Normann államok:

1. Svédország megalkotója Erik (875).

2. Norvégiában a törzseket egyesítette Harald Harfagar (X. sz. elején).

3. Dániát az öreg Gorm alapította (900 kör.).

A királyság megalkotásával ez országokban terjed a kereszténység, a XI. században már általánossá lesz.

4. Oroszországban a Ruriktól vezérelt ruszok megsegítették kozár szomszédaik ellen a szlávokat s megalapították a novgorodi (862), majd a kievi fejedelemséget. Nagy Vladimir byzanti nejevel a kereszténységet is bevitte az országba (988).

5. Normandiát Együgyű Károly adta mint hercegséget Rollonak (911). Normandiához csatolták utóbb Bretagnet.

6. Islandba 970 táján jutottak el, innen átszármaztak Grönlandba, majd Észak-Amerika keleti partvidékeire (Vinland).

7. A francia normannok a XI. században megalapították a Két-Szicília királyságot.

8. A dán normannok Angliában fészkeltek meg magukat (832).

3. Magyarország megalakulása.

A magyar nép az ural-altaji népcsaládba tartozott. Ős hazája Ázsiában a népek nagy országutjába esett bele, tehát az Ural-hegység és Kaspi-tó között laktak a magyarok. Itt utjokban voltak a szomszéd népeknek, különösen a besenyőknek. Vándorutra keltek s hosszabb tartózkodásra először Lebediában, majd innen is kiszorítva Etelközben állapodtak meg. Az utóbbi lakóhelyükhöz fűződik a vérszerződés, a midőn Árpádot fejedelmévé választotta a 7 törzsfő. Etelközből hívta őket VI. Leo császár segítségül a bolgárok ellen. E segélyadás, győzelmük daczára is szerencsétlenséget hozott rájuk. Az egyesült bolgár-besenyő támadás új haza keresésére készítette őseinket.

Kalandozásaikból ismerték már a Tisza-Duna síkját, a baromtenyésztő lovas népnek ez kínálkozott legalkalmasabb lakóhelyül. Árpád tehát a vereczkei szoroson át mai hazánkba vezette magyarjait. Más részők valószínűleg Erdély szorosain toltult be.

A honfoglalás azonban nem ment egyszerű megszállás számba, mert az itt lakó szlávokat erős munka volt földváraikból kiostromolni s azután hódoló alattvalókká tenni. 900 körül végződhetett be a hódítás, a mikor a Kárpátoktól egységessé alakított földterületből mintegy 200,000 km²-t birtokukba vettek.

A magyarság volt az első az avar uralom megdőlte óta, a mely e területen egységes államot alkotott. Már honfoglalásával nagy szolgálatot tett a szomszéd német népnek, a midőn Szvatopluk Nagy-Moráviájának a kialakulását meggátolta. »A magyarok letelepedése a legnagyobb szerencsétlenség volt, a mely a szláv világot évezredek óta érte, hogy a magyarok az épen alakuló félben lévő roppant szláv birodalom kellő közepébe ékelvén be magukat, a szlávok sarjadzó reményeit örökre elhervasztották.« mondja Palacky, a cseh történetíró. A másik szolgálatot kalandozásaikkal tették, a midőn folytonos támadásaikkal a bomladozó államot egyesülésre készítették.

Az új haza megszerzése után mintegy háromnegyed századot töltöttek koborló hadjáratokban. Nem az egész magyarság viselte e hadjáratokat, hanem nagyobb részt egy törzs vagy néhány nemzetség harczvágyó ifjúsága szövetekezett s ostorozta Nyugatot mint Keletet egyaránt. A nyugati zavart viszonyok s kifejlett harczmodoruk egyaránt biztosította nekik a fölényt. De a győzelmek mellett is kárára voltak ezek a nemzetnek, mert számát folyton apasztották. Veszedelemre válhattak a nemzetnek, a midőn Németország Henrik és Ottó alatt egyesült s a midőn már csaknem minden oldalról keresztény népek övezték. Szerencsénkre a Henriktől szenvedett Riade melletti (933), s az Ottótól rájuk mért augsburgi vereség (955), nemkülönben a Bardas görög vezértől nyert győzelem (970) észre térítették őket.

Az Árpád, Zsolt (907—947) és Taksony (947—972) fejedelemsége alatt űzött kalandos hadjáratoknak Géza (972—997) vetett véget. Belátta, hogy az idegen fajú, vallású s műveltségű népektől övezett magyarságnak el kell pusztulnia, ha nem alkalmazkodik hozzájuk. Betiltotta a hadjáratokat s az Ottóval kötött szövetség értelmében megengedte a keresztény vallás terjesztését. Midőn külföldről

biztosította magát, országában megtörte a törzsfők hatalmát s kialakította a központi hatalmat. A kereszténységet maga is felvette ugyan családjával, de a térítők munkáját nem mozdította elő. Így azután nagyobb eredményt nem is érhetek azok el.

Egészen másképen járt el fia **Sz. István** (997—1038). Ez szóval és saját példájával egyaránt azon volt, hogy népe közt általánossá tegye a keresztény vallást. Buzgóságát siker koronázta. Munkáját betetőzte az egyház szervezésével, 10 püspökséget s a benczések számára 5 apátságot alapított. Rómából intézkedései jóváhagyását s koronát kért. II. Szilveszter pápa örömmel teljesítette kérését, továbbra is apostoli joggal ruházta fel s elküldötte a koronát. Esztergom érseke azután 1001 aug. 15. **1001.** megkoronázta Istvánt a magyar nemzet királyává.

István ezzel atyja munkáját teljessé tette. A törzsuralom helyébe saját személyes uralmát helyezte. Leverte Koppányt a somogyi vezért, le Gyulát az utolsó törzsfőt, valamint Ajtonyt, kik az új renddel megbarátkozni nem tudtak. Új méltóságokkal vette személyét körül, rendezte az ország igazgatását. Gyakorolta mind azt a hatalmat, a mit eddig a nemzetgyűlés s a törzsfők együttesen gyakoroltak. Szóval az eddig törzsek szerint élő magyarságot nemzetté egyesítette.

4. Az angol monarchia megalakulása.

A Britanniában keletkezett 7 angol-szász királyságot wessexi Egbert egyesítette (827). Egbert-827. nek, valamint utódainak a dán normannok támadásaival kellett megküzdenie. Mind nagyobb számmal való betelepődéseket azonban meggátolni nem tudták. Egbert unokáját

Nagy Alfrédot (871—901) trónjától is megfosztották s bujdosni kényszerítették. De Alfréd mintegy egy évi bujdosás után ügyesen használta fel a dánok elbizakodottságát, erejüket megtörte. Azután országa szervezéséhez fogott. Visszaállította a régi grófsági intézményt, élén az igazságot szolgáltató gróffal (Ealdorman) kinek helyettese a sheriff, egyuttal a pénzügyek kezelője. Az országos ügyeket a »bölcsek tanácsa« (Witenagemot) intézte. Helyreállította a városokat, fejlesztette az ipart, emelte

az ország műveltségét, maga is több munkát fordított angol nyelvre (Boethius, Orosius).

Midőn utódai alatt a dánok támadásukat megújították, II. Ethelred az Angliában megtelepedett dánokat lemészároltatta (1002). E tény Svenó, majd Nagy Kanut boszuló hadjáratait vonta maga után, kik az Anglia királya címet is felvették s Kanut, Angliát Dán- és Svédországokkal egyesítette (1016—1035). Kanut fiai hét évig még szintén uralkodtak Angliában.

II. Németország egyesítése. A német-római császárság.

1. A szász dynastia uralma.

A frank hercegi családból választott Konrád (911—918) nem tudott megbirkózni a korona hatalmas hűbéreseivel, azért halálos ágyán a királyi jelvényeket leghatalmasabb ellenfelének, Henrik szász hercegnek küldötte el.

Madarász Henriket (919—936) a frankok és a szászok csakugyan királylyá választották, aki azután főhatalma elismerésére kényszerítette a többi hercegeket. Megalkotta a német szövetséget szász hegemonia alatt. Új várak emelésével fokozta a birodalom védelmi erejét, a városok pártfogásával pedig az iparnak adott lendületet.

A gyalog és lovas hadak új szervezése után a birodalom ellenségeit fékezte meg. Északon meggyőzte a vendeket, majd hódolatra készítette Venczel cseh herceget. Miután így a seregbe bátorságot öntött, megverte az adó megtagadása miatt Szászországba 933. tört magyarokat az Unstrut mellett Riadenál (933). A következő évben a szászok ellen vezette hadait s alapját vetette meg a későbbben Schleswignek nevezett Mark-nak. Hatalmát örökölte fia,

Nagy Ottó (936—973). Az első, kit Aachenban történt koronáztatása alkalmával a hercegek mint udvari méltóságok vettek körül. Atyja politikáját követte a német egység megalkotásában, csakhogy a hercegeket nem szövetségestársaknak, hanem alattvalóknak tekintette, kiknek birtokával és méltóságával tetszés szerint rendelkezett. Az ellenszeggőket, köztük saját fivérét is legyőzte s a hercegek

valamennyiét a nádorgrófokkal ellenőriztette. Azzal biztosította azután a belbékét, hogy a herczegségekbe rokonait vagy a hozzá hű szászokat ültette, nem különben, hogy különös pártfogásába vette az egyházfejedelemségeket, számukat szaporította s azokat mindig házához hű embereknek adományozta.

Terjesztette a birodalom határait a dánok s a szláv vendek rovására. Veje Konrád s fia Liudolfól támasztott lázadást elfojtotta, a segítségükre jött magyarokat pedig Augsburgnál annyira megverte (955), hogy ezek jónak látták kalandozásaikkal 955. Németországban felhagyni. A birodalom védelmére alapította Ostmarkot, a későbbi Ausztria magvát.

Ottót győzelmei a keresztény Európa legelső uralkodójává tették. Nem sokára alkalmá nyílt a leghatalmasabb uralkodót megillető császári címet is megszerezni.

Az Észak-Itália birtokáért versenyző burgundi s ivreai ház viszályaiba beleavatkozva nőül vette a meggyilkolt burgundi Lothár özvegyét, Adelheidot; Berengárt. Ivrea őrgrófját pedig vazallusává tette (951). Második itáliai útja alkalmával, midőn XII. János pápa segítségül hívte Berengár ellen, magát Rómában császárrá koronáztatta (962). 962. Megszületett így a németeknek római szent birodalma.

A pápa hamarosan beleunt a hatalmas pártfogóba. Ottó azért elűzte úgy őt, mint a halálával megválasztott V. Benedeket s helyökbe VIII. Leót tette. A római néppel pedig megígértette, hogy császári beleegyezés nélkül pápát nem választanak.

Harmadik itáliai útja alkalmával (966—972) fiát, a már megkoronázott II. Ottót császárrá koronáztatta, Theophana, byzanti herczegnő kezével pedig a Dél-Itáliára való igényt szerezte meg.

Ottó a császári méltósággal igaz, hogy fényt szerzett a német királyi méltóságnak, de az Olaszország birtokára való igények sok bajt hoztak Német- valamint Olaszországnak egyaránt.

Halála előtt a tiszteletére rendezett fényes ünnepségeken (972) Quedlinburgban Géza magyar fejedelem követei is felkeresték.

Nagy Ottó közvetlen utódai a száz házból származott II. Ottó (973—983), III. Ottó (983—1002) és II. vagy Szent Henrik (1002—1024) bár nagy

küzdelmek árán, fentartották úgy a birodalom egységét, mint a császári tekintélyt. Ama törekvésök azonban, hogy minden keresztény fejedelmet vazallusi viszonyba hozzanak a császársággal, a császárság ellenségeinek a számát szaporították. Ez az oka, hogy Czivakodó Henrik, bajor herceggel a császárság gyengítésére szövetkeznek már II. Ottó trónraléptével Géza magyar fejedelem s a lengyel herceg.

II. Henrik alatt a nagy hűbérek újból örökölhetőkké váltak. Szent István magyar király a császár megkerülésével a pápától kap koronát (1001). A császár nem tudja megakadályozni a normannok dél-italiai államalkotását sem (1016). Mindezek a császári hatalom gyengülésének a jelei.

II. Henrikben kihalt az Ottók-háza.

2. A száli frank császárok kora.

II. Konrád (1024—1039) az első király, ki a hercegek egyértelmű bizalma folytán jutott a trónra. Erős kézzel ragadta meg a kormányt. Háza hatalmat gyarapította a sváb s a bajor hercegségek megszerzésével. A fejedelmi tekintélyt emelte, midőn a lengyel s a cseh hercegeket újból a császári főuraság elismerésére szorította, nem különben, midőn Burgundiát III. Rudolf király halála után birodalmához csatolta.

Kétszer járt Olaszországban. Első jártában elnyerte a lombardi s a császári koronát, másodízben pedig kiadta a hűbéri törvényt (*constitutio de feudis*), a melynek értelmében a kis hűbérek is örökölhetőkké váltak.

Fia megkoronáztatásával megtette az első lépést a császári örökös monarchia megalapításához.

III. Henrik (1039—1056) korában élte a császári hatalom fénykorát. Nem csak a lázongó cseh és lengyel hercegeket igázta le, hanem még Magyarország ügyeibe is beavatkozott. Jó alkalmul kínálkozott erre Péternek a trónról való elűzetése. Henrik Aba Sámuellel szemben pártfogásába vette Pétert, a trónra visszaültette, sőt mint hűbéresének hódolatát is fogadta Székes-Fehérvárott (1044).

Világuralmi terveinek a megvalósításához még közelebb hozta őt a clunyi reformpárttal való

szövetkezés. Burgundiában a clunyi sz. benedekrendű monostor ugyanis az elvadult világ megszelídítését tűzte ki céljául. A cél elérésére legelső sorban a szerzeteseknek s a világi papoknak a fegyelmezése vált szükségessé. A midőn a mozgalom némi sikerrel járt, az isteni béke (Treuga Dei) behozatalával a világi elem örökös czivódásait korlátozták. A Treuga Dei értelmében ugyanis be kellett szüntetni a fegyveres koczódásokat szerda estétől hétfő reggelig. A reformot elfogadták Burgundiában s Franciaországban, Henrik általánosította azután Németországban.

Henrik még abban is a clunyak szellemében járt el, hogy a főpapi székeket méltó egyénnel töltötte be, nem árusította azokat pénzért (simonia). A pápai szék reformja céljából pedig a clunyakkal egyetértve a sutrii zsinatot hívatta egybe (1046). Itt letette a három simoniás pápát s az újítást pártoló püspökei közül II. Kelemen tette meg pápává, a ki őt azután császárrá koronázta. Utóbb még három pápát tett meg püspökei közül.

Igy bár a pápák a császár szellemében jártak el, a sutrii zsinat a császári hatalom tekintetében még is forduló pontot jelent. Magyarországon I. Endre személyében nemzeti király került a trónra. Henriket, ki főhatalmát megújítani akarta, két ízben kiverték (1051, 1052), úgy hogy kénytelen volt Magyarország függetlenségét elismerni. Gottfriedet, a pártütő lotharingiai herceget elűzte ugyan birtokából, de ez tusciai Beatrixot nőül véve leg hatalmasabb seniorja lett Olaszországnak. Ujabb hadjáratát Dél-Olaszországban sem kísérte siker, ott a normann térfoglalást nem tudta meggátolni. Magában Németországban az erős középponti hatalommal akkor elégedetlenkednek leginkább, midőn a hatalom halálával 6 éves fiára

IV. Henrikre (1056—1106) szállott. Ágnes özvegy császárné, hogy a zavaroknak véget vessen, a leg hatalmasabbakat herczegségek adományozásával vélte a korona hűségében megtartani. A fiatal király gyámságán a szigorú erkölcsű Hanno kölni, s a fényes életet folytató s hízog Adalbert brémai érsekek versenyeztek. Az ellentétek a különben jeles tehetségű fejedelmet gyanakvó s erőszakos természetűvé tették. Mint nagykorú is Adalbertre hallgatott

mindaddig, míg a fejedelmi gyűlés az udvarból azt el nem távolította. A jobb útra azonban ezután sem tért, sőt a várépítéseivel a szászok lázadását idézte elő. A szászok kezét fogtak az elűzött bajor herczeggel, Nordheimi Ottóval s Henriket Harzburgból megszalasztották. Henrik békülni akart, de midőn a szász parasztok a császársírokat is megfertőztették, segítő társakra akadt a fejedelmek közt, a kiknek segélyével azután a szászokat leverte (1075). Erőszakos hatalmát így megszilárdítani hitte, midőn a szászok pártfogóra találtak VII. Gergely pápában.

3. Az investitura harcz.

A clunyi reformpárt czéljaival nem egyezett meg, hogy a pápa a császárnak legyen alárendeltje. Azt gondolták, hogy a pápaság magasztos hivatásának csak úgy felelhet meg, ha minden hatalomtól független. Ezen eszme megvalósításán munkálkodott Hildebrand, a beneczés szerzetes.

Hildebrand toscánai parasztszülők gyermeke volt, de fényes tehetségeinél fogva őt pápa alatt előkelő állást töltött be s vezette az egyházi állam világi ügyeit. II. Miklós pápával szabályoztatta a pápaválasztást (1059). A pápát nem a nemesség, papság és a nép választja ezután, hanem a kardinálisok collegiuma. 1073-ben maga lett pápává s kezdette meg nagy jelentőségű uralkodását VII. **Gergely** néven.

Szigoruan megkövetelte a papok nőtlenségét (coelibatus) s eltiltotta a simoniát s az investitúrát (gyűrű és pásztorbottal való beiktatás).

Épen a szászok fölött nyert győzelme után szólította fel Henriket is, hogy eddigi erkölcstelen életével felhagyjon s óvakodjék az investitúrától. Mire Henrik azzal felelt, hogy a pápát a worms-i gyűlésen investitúra püspökeivel letétette. A pápa most Henriket kiátkozta s alattvalóit a hűség esküje alól felmentette (1076). Ennek nem várt következménye volt. Henriket ellenségei újult erővel támadták meg, sőt a triburi fejedelmi gyűlés letételével fenyegetőzött, ha a következő év tavaszáig az átok alól meg nem szabadul. Ügyével az augsburgi birodalmi gyűlésen (1077. febr. 2) óhajtottak foglalkozni, hova a pápát is meghívták.

Henrik mindenkitől elhagyatva, inkább akart a pápa mint a fejedelmek előtt megalázkodni. Télviz idején hű neje, Berta s egy szolgája kíséretében átkelt az Alpeseiken s az épen Németországba törekvő pápát Canossa várában találta, a hol három napi szigorú vezeklés után felmentést kapott azon kötelezettséggel, hogy a fejedelmek előtt magát igazolja.

Canossa jelzi a német császárság fényének a hanyatlását, másrészt a pápai hatalom emelkedését. Gergely elérte, hogy az apostoli széket tekintették minden egyházi és világi hatalom forrásának. Európa többi fejedelmei szintén elismerték még világi tekintetben is a pápa főuraságát, kivéve Sz. László magyar s Hódító Vilmos angol királyt.

IV. Henrik a fölordozás után a helyett, hogy ügyeit Németországban iparkodott volna rendezni, az észak-olaszországi elégedetlenek élére állott. A német rendek erre az átok alá visszaeső helyébe Rudolf sváb herceget választották meg királyuknak. Olasz- és Németországban egyaránt megindult az elkeseredett harcz. Henrik győzött, Rudolf sebeibe belehalt.

Közben Magyarországon elűzték Salamont, Henrik sógorát s Géza, majd Sz. László foglalták el a független királyság trónját. A lengyel Boleslaw mibe sem véve a hűbéri köteléket, magát királylyá koronáztatta.

Henriket a sorscsapások nem törték meg, hanem megedzették. Itáliában III. Kelemen ellenpápájával magát császárrá koronáztatta, Gergelyt pedig az Angyalvárban ostrom alá fogta. Guiscard Róbert azonban Gergelyt szorongatott helyzetéből kiszabadította s Salernoba vitte, a hol az megtörhetetlen lélekkel végezte be életét (1085). Utolsó szavai voltak: 1085.
»Szerettem az igazságot, gyűlöltem az igazságtalanságot, azért halok meg a száműzetésben«.

VII. Gergely halála Henriknek nem jelentette a békét. A küzdelmet haláláig (1106) folytatta II. Orbán pápával, Salm Hermann ellenkirálylyal, majd Konrád s Henrik fiaival szemben. Bár a pápával kereste a kibékülést, III. Kelemen halála után új pápát nem nevezett ki, de mivel az investitúrával fel nem hagyott, a béke nem létesülhetett.

V. Henriket (1106—1125) a pápai párt segítette a trónra, mégis atyja halála után az említett párttal

szemben saját császári főuralmát akarta érvényre emelni. Olaszországba ment, II. Paschalis pápát bibornokaival együtt elfogta, magát császárrá koronáztatta s kicsikarta az investitura-jog gyakorlatát (1111). A clunyi párt azonban a pápával az engedményt Henrik távozta után visszavonatta s kimondatta a császárra az egyházi átkot.

Az újból kitört küzdelemnek egy évtized múlva a II. Calixtus pápával megkötött **wormsi concor-**
1122. datum vetett véget (1122). A concordatum értelmében a püspököket a kanonokok testülete, az apátokat pedig a szerzetesek választják a császár vagy megbízottjának jelenlétében. A hűbértokokba való beiktatást a császár a jogar (sceptrum) átadásával eszközli, nem gyűrű és pásztorbottal. A fölszentelés s ennek kapcsán az egyházi méltóság adományozása a pápa hatáskörébe tartozik.

A lefolyt küzdelemben mint látjuk győztes a pápaság lett, mely a császár mellé egyrangú félnek küzdötte fel magát.

III. A keresztes háborúk kora.

1. A keresztes hadjáratok okai.

A Clunyból kiindult mozgalom új vallásos életnek vetette meg az alapját. Az emberek lelkét egészen a tulvilági boldogság utáni vágy töltötte be. A földi életet csak a jövő életre való előkészületnek tekintették. Nem elégedtek meg az ima s a jó cselekedetek gyakorlásával, hanem testük sanyargatásával akartak a boldogságra nagyobb érdemeket szerezni (asketizmus). Fáradtságos útra vállalkoztak. Látogatták a szentek ereklyéit, az apostolok sírját Rómában, de különösen Palaestinát, a szent földet, melyet Krisztus urunk földi életével s halálával megszentelt. A szent föld látogatása elég bátorságos volt, míg ott az arabok uralkodtak, de annál több bántódásnak voltak a zarándokok kitéve, midőn az a szeldsuktörökök kezébe került.

A zarándokok siralmas panaszzai, továbbá Komnenos Elek görög császár segílyt kérő szózata a nyugati világ figyelmét a szent földre irányították.

Kész hadsereg kínálkozott a szent hadjáratra a lovagokban. A vallásos buzgalom egyesítette elő-

ször Franciaország, majd az egész Európa keresztény nemeseit egy eszme szolgálatába. Mindazok, kik az igaz hit, a jog, az özvegyek, árvák s általában a gyöngék védelmére vállalkoztak a lovagok osztályába tartoztak. Sajátos nevelési mód képesítette a nemesi sarjat edzett s bátor harczossá, a míg 21 éves korában lovaggá ütötték. A lovagnak legnagyobb bűne a gyávaság volt.

2. Az első kereszties hadjárat. (1096–1099).

A szent föld felszabadításának eszméjével már II. Szilveszter, majd VII. Gergely pápák foglalkoztak, de ezek a tervezgetésnél tovább nem jutottak. A tervet újból II. Orbán pápa karolta fel, ki a kor vallásos hangulatát s a lovagságot vévén tekintetbe, elérkezettnek látta az időt a szent hadjárat megindítására. 1095-ben előbb Piacenzába, utóbb Clermontba hívta össze a zsinatot. A szabad ég alatt tartotta itt a lelkesítő felhívást, hogy álljanak be „oly hadúr szolgálatába, kinek kenyere soha el nem fogy, kinek vezetése alatt a győzelem bizonyos, a halál martírság, a fizetés pedig az örök boldogság.“ A beszédet „ez az Isten akarata“ kiáltással fogadták s ezren s ezren tűzték fel ruhájukra a keresztet.

Körülbelül egy évig eltartott a készülődés, de először ekkor sem a lovagok, hanem gyűlévész népek indultak útnak. Vezetőik Amiens-i Péter, „vagyonnélküli“ Walter lovag, Gottschalks Volkmár papok és Emiko gróf voltak. A rabló és dúló hadakat jó részben szétszórta Kálmán magyar király, a kik pedig tovább jutottak, azok Kis-Ázsiában pusztultak el.

A lovagokból álló derékhad 1096 őszen vízen 1906. és szárazon iparkodott a szent földre. A franczia, olasz s normann lovagok színe java vett részt a vállalatban. Élükön a kor legjelesebb vitézei állottak: Blois István, Toulouse-i Rajmund, Boemund, Tarent hercege fiával a hős Tankréddel, Bouillon Gottfried, Alsó-Lotharingia hercege két fivérével Balduin és Eustákkal.

A találkozás Konstantinápolyban volt, a hol Elek császár sietett a 600, mások szerint 300 ezerből álló hadat átszállítani Kis-Ázsiába. Bevették itt

Nicaeát s az iconiumi szultán seregét szétverték Dorylaeumnál. Balduin Syriában különvált s a maga számára elfoglalta Edessát. A fősereg Antiochia alá ért, a melyet sok nyomorúság s hosszú egy évi ostrom után tudott elfoglalni, a nagy fölmentő szeldsuk sereget pedig csak a szent lándzsa feltalálása után tudta elűzni.

Vége nyitva állott az út Jeruzsálem, a szent város felé, a melyet a csekély had öt heti erőfeszítés után vett be (1099 jul. 15). A kiállott szenvedések ekkor kegyetlenekké tették a kereszteseket: személyválogatás nélkül hányták kard élére a lakókat. Csak midőn boszujokat töltöttek, borultak a földre s csúsztak térden állva a föltámadás templomába, hogy bűneik bocsánatáért esedezzenek.

A kedélyek csillapultával Jeruzsálem királyává választották Bouillon Gottfriedet. Az ájtatos lovag azonban csak a „szent sír védője“ címet fogadta el. A királyi címet először utóda Balduin használta.

Gottfried a nagy egyiptomi sereg visszaverése után biztosította az új királyság fennállását, törvénykönyvével pedig annak a szervezetét. A királyság a hűbérrendszer alapján épült fel. A királytól függtek hatalmas vazallusai: az antiochiai herceg, az edessai s tripolisi grófok s a tyrusi őrgróf. Legerősebb védői a létesült szerzetes lovagrendek: a johanniták, templáriusok, s a német lovagrend voltak.

De az új királyság már kezdettől magában hordta a gyengeség csíráit. Ilyen volt a vazallusok laza függése, a papság nagy hatalma, a polgárok széleskörű kiváltsága, a benszüllött európaiak elpuhultsága, a görög császárok féltékenysége. Mindezekhez járult, hogy a lelkesedés lohadásával mind kevesebben s kevesebben tódultak a szent földre.

Nureddin syriai szultán már 1044-ben elszakította Edessát s lakóit felkoncizolta.

3. A második keresztes hadjárat (1147—1149).

Edessa elfoglalásának a hírére Bernát, Clairvaux apátja felvétette a keresztet VII. Lajos francia királlyal és III. Konrád német-római császárral.

Szárazföldön, Magyarországon át vették útjokat. De az óriási, csaknem egy millióra rugó hadseregből kevesen látták a szent földet. III. Konrád seregét szétszorták Kis-Ázsiában, maga csekély kísérettel tudott visszajutni Konstantinápolyba. Ciliciában Lajos lovagjaival kénytelen volt hajóra szállni, mire a zarándokok ezrei magukra hagyatva elpusztultak. A szent földet elért francziák azután az utánuk evezett Konráddal együtt ostromolták Damaszkuszt, de a pullánok árulása miatt el nem foglalhatták.

Eredménye tehát semmi nem volt a rettenetes véráldozatnak. Sőt a visszatért Lajost s Franciaországot az a szerencsétlenség érte még ráadásul, hogy Eleonora elvált Lajostól s az angol királyhoz ment nőül.

4. A harmadik keresztes hadjárat (1189—1192).

Szaladin egyiptomi szultán 1187-ben megdöntötte a jeruzsálemi királyságot. A hirre a pápa a szaladin adót rendelte el, Barbarossa Frigyes császár, Richárd az angol király s II. Fülöp Ágost a francia király pedig keresztes hadjárat vezetésére vállalkoztak. Frigyes császár szárazon, Fülöp és Richárd királyok tengeren mentek a szent földre. Frigyes útközben a Szálef folyóba fult, a sereget fia Sváb Frigyes vezette Akkon falai alá. Akkont azonban csak a két király megérkezte után vették be. Sváb Frigyes az ostrom alatt meghalt, Fülöp pedig a város bevétele után magára hagyta Richárdot. 1187.

Richárd bámulatos harcok között kétszer közelítette meg Jeruzsálemet, el is nyerte az orosz-lánszívíú melléknevet. Eredményt még is csak a Szaladinnal kötött egyezmény hozott, mely átengedte a keresztényeknek az Akkon és Joppe között húzadó partvidéket s biztosította a szent helyek látogatását.

Richárd most hajón akart visszatérni, de Aquilejánál hajótörést szenvedett. Lipót osztrák herczeg, kit Akkon alatt megsértett, Bécsben elfogatta s kiszolgáltatatta VI. Henrik császárnak. Henrik csak nagy váltság-díj lefizetése s a hűségeskü letétele után bocsátotta szabadon.

5. *A negyedik keresztes hadjárat (1202—1204).*

III. Incze pápa buzgólkodására francia lovagok vállalkoztak újabb hadjáratra. Vezetőik Flandriai Balduin és Montferrati Bonifác voltak. Kiválóbb alakja volt e hadjáratnak Villehardouin Gottfried e hadjárat történetírója.

Velencei hajók szállították őket, de a helyett hogy a szent földre mentek volna, Dandolo doge rábeszélésére elfoglalták Magyarországtól Zárát. Innen pedig Konstantinápoly alá eveztek, hogy visszaültsék a trónra Angelos Izsákat és fiát Eleket. Tervöket végrehajtották, de mivel azok a kikötött feltételeket nem teljesítették, a várost újból elfoglalták s megalapították a latin császárságot.

Császárrá Flandriai Balduint tették s neki Thrákiát adták, a többi részeket mint királyságokat s herczegségeket osztották fel. Így a hűbéri alapokra fektetett császárság csak 57 évig (1204—1261) állott fenn, visszafoglalták azt a Nicaeában székelő görög császárok.

A görög császárság bár újból helyre állott, de a rázkódtatást többé nem heverhette ki. A keresztes hadak tehát nem megerősítették, hanem meggyengítették az amugy sem erős alapokon nyugvó görög birodalmat.

6. *A kisebb keresztes hadjáratok.*

Az asketikus eszme mint az előbbi hadjáratban is láttuk, már muló félben van. Nem a vallásos lelkesedés, hanem a pápák akarata viszi keletre a népeket. De maguk a pápák sem tudnak már többé általános érdekű mozgalmat kelteni, hanem fejedelmeket kényszerítenek a kereszt felvételére. Ezek a szűkebb kört érdeklő hadjáratok a kisebbek.

Az 1212. Gyermekek-hadjárat nem ért a szent földre. Utközben mintegy fél százezer gyermek lett a lelketlen felbujtogatás áldozata.

1217-ben II. András magyar király indult el Spalatóból tizezer lovassal s Cýpruson át ment a szent földre. De a mohammedánok nem bocsátkoztak nyílt ütközetbe, apróbb csatározások folytak csak köztük. Így minden siker nélkül tért vissza száraz-

földön, midőn előbb ájtatos zarándok módjára bejárta a szent helyeket és sok ereklyét gyűjtött.

1228-ban a kiátkozott II. Frigyes császár vitorlázott át, a ki az akadékoskodások daczára is a legnagyobb eredményt érte el az első hadjárat után. A Malek al Kamel szultánnal kötött szerződés értelmében ugyanis a keresztények megkapták Jeruzsálem, Bethlehem, Nazareth és Sidon városokat s kaptak 10 évi békét. Frigyes fejére tette a jeruzsálemi királyi koronát, a mely ténnyel a címet örökbe hagyta a német császároknak.

Végül még IX. vagy szent Lajos francia király indított 2 ízben hadjáratot. 1248-ban Egyiptomot, mint a szent föld kulcsát akarta elfoglalni, de fogságba esett s csak nagy váltságdíj lefizetése után szabadult ki. 1270-ben fivére, Anjou Károly ösztönzésére Tunist ostromolta, de az ostrom közben meghalt, mire hívei visszatértek.

Ezután a lovagrendekre maradt a védelem, de egymás után azok is kiszorultak a szent földről. 1291-ben Akkont, a keresztények utolsó birtokát 1291. foglalták el a pogányok.

7. *A keresztes hadjáratok eredményei.*

A keresztes hadak bár eredeti céljukat, hogy a szent földet a keresztények állandó tulajdonává tegyék, meg nem valósíthatták, de azért hatás nélkül nem maradtak.

Tágult az emberek gondolatvilága. Kijutottak a hazai szűk határok közül, az idegen népek közt új szokásokat, új műveltségi s művészeti irányokat ismertek meg. A földrajz s természettudományok új anyagot, a történelem új táplálékot nyertek. A művészetben új irány (góth stíl) kapott lábra.

Ipar és kereskedelem szintén lendületnek indultak, a mely lendület azután a polgárok meggazdagodására vezetett. Meglazultak a hűbéres kötelek. Részint mert a lovagok, hogy pénzt szerezzenek, birtokaikat eladták vagy elzálogosították, részint mert a meggazdagodott polgárok pénzért újabb jogokat csikartak ki.

Az összes hadjáratok erkölcsi haszna a hadjáratokat intéző pápáké volt: tekintélyük, hatalmuk gyarapodott. A fejedelmek szintén hasznot húztak a

hadjáratokból, a mennyiben az elesett vagy hosszabb ideig távolmaradt hűbéresek birtokait elfoglalták. Hasznuk volt még a póroknak is, kikkel emberségesebben bántak s a kik természetményeiket ezután könnyebben értékesíthették.

8. *Keresztes hadjáratok nyugaton.*

A keleti keresztes hadjáratokkal egy időben nagyobb eredménnyel járó hadjáratokat viseltek a keresztények nyugaton.

Spanyolországban azon idő óta (711), mi óta az arabok befészkeltek magukat, az északi hegyek közé szorult keresztények folytonos keresztes hadjáratot viseltek s folytattak az egész közép-koron át. E hadjáratok az új-kor elején az egységes Spanyolország kialakulására vezettek.

A Keleti-tenger partvidékén a német lovagrend tagjai a vad poroszokat térítették és szelidítették meg s ezzel alapját vetették meg a későbbben virágzó Poroszországnak.

A Franciaországban folyt keresztes hadjáratok szintén annak egységére vezettek.

A francia keresztes hadjáratokra az eretnek tanok keletkezése adott okot. Dél-Franciaország gondolat- és érzelemvilága ugyanis a spanyolországi arabokkal való érintkezés folytán átalakult. E föld lakói szakítottak azzal a felfogással, hogy a földön minden ügyekezettel a túlvilági boldogságra készüljenek, ők az örömeikben már a földön részesülni akartak. A gazdag városok és lovagvárak vig mulatozásoktól visszahangoztak. A troubadourok nőkről, szerelemről, a természet szépségeiről zengték dalaikat. Természetesen ez a világias felfogás magával ragadta az egyháziakat is.

Támadtak azonban férfiak, kiknek ez az új életmód nem tetszett. Megtámadták az egyháznak, a pápának nagy hatalmát, a papok gazdagságát s világias hajlamait. Híveik szaporodtak s egész Dél-Franciaországban elterjedtek. Ezek a katharok vagy Albi városról albigensek és a valdensek. Úgy látszik, hogy nem voltak ezek egyebek, mint nyugaton újraéledt manicheusok.

III. Inceze pápa először szép szerével iparkodott őket visszatéríteni az egyház kebelébe, de midőn

nem sikerült, ellenök keresztes hadjáratot hirdetett, pártfogójukat VI. Rajmund toulousei grófot pedig kiátkozta.

A keresztesek az eretnekeket kiirtották, a virágzó vidéket elpusztították (1209—1229). Meggátolták így az emberiség fejlődésének igen valószínű feltartóztatását. A műveletlen kor az egyház vezető kezét még nem nélkülözhetette.

VII. Rajmund birtokát kénytelen volt IX. Lajostól hűbérbe venni, egyetlen leányát pedig a király fivéréhez adta nőül. Ilykép Dél-Franciaország is a király fősége alá jutott.

A IV. lateráni zsinat (1215), hogy az eretnek ^{1215.} tanok terjedésének gátat vessen, a hitnyomozó törvényszéket, az **inquisitiót** állította fel. Azon elvből indult ki, hogy Istennek megsértése még nagyobb bűn, mint a fejedelem megsértése, azért még inkább üldözendő. E törvényszék pusztán megállapította a bűnt, a büntetés végrehajtását a világi törvényszékre bízta.

A keresztes háborúk korának vallásos szelleme míg keleten az egyházi lovagrendek létesülésére, addig nyugaton új szerzetes rendek felállítására vezetett. Ekkor alakulnak a karthausiak, a premonstreiek, a cisterciensek s a kolduló szerzetes rendek: a domonkosok s a ferenczrendűek.

Az új szerzetes rendek, míg egyrészt a pápai hatalom támaszaivá váltak, más részt nagy hasznára voltak az emberiségnek a műveltség terjesztésével. A kolduló szerzetesek a szegények kunyhóit keresték fel s az alsó osztályoknak voltak papjai, tanítói, orvosai, egy szóval barátai.

IV. A főbb európai államok fejlődése a keresztes háborúk és a pápai főuralom korában.

1. Isten államának eszméje.

A pápaságot a császársággal egyenrangú hatalomra emelte az investitúra-harcz. A keresztes háborúk az egész kereszténység vezérének mutatták a pápát. A pápa intézte az összes vállalatokat, övé

is maradt az erkölcsi haszon. Mind szélesebb körben terjedt az a nézet, hogy az egész keresztény világ Isten állama, a melynek feje a pápa. A pápa, mint Krisztus helytartója áll a fejedelmek, királyok s a császár fölött. Itélkezik peres ügyeikben, rendelkezik a népek erejével s irányítja azt úgy, a mint Isten dicsőségére legalkalmasabbnak tartja.

A szerzetes rendek s szent életű férfiak (Clairvauxi szt. Bernát) nemcsak terjesztették, hanem diadalra is juttatták ez eszmét.

Támogatására szolgáltak a keresztény bölcsészeti irányok, a scholastika s a mystika, nemkülönben Gratianus kánon-jogi gyűjteménye (*Decretum Gratiani*).

A pápák közül VII. Gergely szellemében legmagasabbra emelte az egyházi hatalmat **III. Inceze pápa** (1198—1216). A Conti grófok családjából 39 éves korában emelték őt Szent Péter örökébe. Nehéz körülmények közt vette át a kormányzást, de nagy tehetségével s kormányzási ügyességével legyőzte az eléje gördülő akadályokat. Nagy jogi ismeretei a legköltségesebb kedéllyel párosultak. A nagy gazdagság közepette egyszerű maradt, hogy annál több jót tehessen.

Korának zavaros állapotait ügyesen használta fel arra, hogy az államok belső ügyeibe, mint azok ura avatkozzék.

2. Németország a kereszties hadjáratok s a pápai főhatalom korában.

1125. V. Henrikben kihalt a száli frank dynastia (1125). A választók **Lothár** (1125—1137) szász herceget emelték a trónra. Egész élete a Hohenstaufi Konrád és Frigyes sváb hercegekkel folytatott küzdelmekben telt el, a kik mint a kihalt frank dynastia rokonai, maguk tartottak igényt a trónra. Ezek a küzdelmek meggyengítették a császári hatalmat. Tuscíát Lothár a pápától hűbérbe vette.

A német nagyok Lothár halálával nem vejét, a hatalmas Welf herceget emelték a trónra, hanem a gyengébb **III. Konrád** (1138—1152) hohenstaufi herceget. Welf, Kevély Henrik apósa halálával megkapta Bajorországhoz a szász hercegséget is, ily hatalom birtokában azután felvette a harcot III.

Konráddal. Egész Németország a hie welf, hie waiblingen jelszavaktól visszhangzott. A két család küzdelme megszakításokkal negyed századig eltartott a császári hatalom nagy kárára.

Békésebb korszak látszott bekövetkezni **Barbarossa Frigyes** (1152 – 1189) trónra léptével, a ki mint III. Konrád unokaöccse atyai részről Stauf, anyai részről pedig Welf volt. Hogy mi sem álljon a béke útjában Oroszlán Henriknek, Kevély Henrik fiának a Konrádtól visszaadott Szászországhoz odaadta Bajorországot. Jazomirgott Henriket Bajororszáért azzal kárpótolta, hogy Austriát kiváltságokkal fölruházott herczegséggé emelte (1156).

Nagyra törő lelke azonban többre vágyott mint Németország békéjére, a világuralmat akarta megszerezni. Azt akarta, hogy a császárság oly hatalmas legyen, mint volt egykor N. Károly és N. Ottó idejében. Nem vette tekintetbe, hogy azóta már nagyot fordult a világ.

Nem számolt a megnövekedett pápai hatalommal, nem az önállóságukat kivívott s meggazdagodott olasz városokkal.

Az olasz városok a hatalmas Milánóval élükön consulok s podesták kormányzása alatt független köztársaságokként éltek, nagy hadsereget tartottak. Úgy magyarázták ők azt a feltámadt római jogból, hogy mind ehhez joguk van. Sőt Bresciai Árnold Rómát s az Egyházállamot is ily köztársasággá akarta átalakítani; a pápát elűzte.

A pápa Frigyeszt hívta segítségül Bresciai Árnold s a normannok, Lodi város polgárai pedig Milánó ellen hívták ugyanakkor.

1154-ben kelt át Frigyes először az Alpokon. 1154. Rómát bevette, Bresciai Árnoldot a pápával egyetértve kivégeztette. A pápa őt azután császárrá koronázta, de mindjárt másnap menekülnie kellett az olaszok boszúja elől az ellenséges érzelmű lombard városok közt.

Második útjában 1158-ban hódolásra készítette 1158. Milánót. A győzelem után pedig a roncgalliai mezőkre hívta össze a városok képviselőit s a bolognai jogtudósokat. Itt kimondták épen a római jog alapján, hogy minden hatalom a császárt illeti, mellette más hatalom meg nem állhat. A városok élére e határozat alapján a császár nevezte ki a podestákat, jogaikat pedig megnyirbálta.

A császár nagy hatalma nem tetszett a pápának, már-már szakadásra került a dolog, midőn a pápa meghalt. A bibornokok most két pápát választottak. A császári érzelműek (ghibellinek) IV. Viktort, a császár ellenesek (guelfek) III. Sándort.

- A városok az ügyek fordultát lázadásra használták fel, de Frigyes őket leverte. Milánót feldúlta, csak a templomokat kimélte. Viktor pápa Sándort 1162. szalajtotta meg Rómából (1162).

A császár befejezettnek hitte a dolgot, pedig még csak ezután tűnt ki, hogy minden hatalma csekély arra, hogy két oly hatalom fölött, mint a pápa és a városok diadalmaskodjék. Milánó fölépült s a városok újból felmondották az engedelmességet. A Magyar-, Angol- s Franciaországtól elismert III. Sándor diadallal vonult be Rómába. Mi több, Mánuel görög császár alkudozik Sándorral, hogy őt ismerje el egyedüli császárnak.

1166. Frigyes 1166-ban harmadszor ment nagyobb sereggel Itáliába. Rómát elfoglalta, de a malária láz távozni kényszerítette. Távozása után III. Sándor és a városok megkötötték a lombard ligát s a császár bosszantására Alessandriát építették.

1174. A németországi zavarok miatt csak 1174-ben mehetett Frigyes Olaszországba. Alessandriát azonban el nem foglalhatta, a miért Oroszlán Henriktől kért segítséget, de nem kapott. A küzdelmet a ligával egyedül vette tehát fel, de Legnano-nál a döntő

1176. ütközet Frigyes csúfos vereségével végződött (1176).

A vereség beláttatta Frigyesel tévedését. III. Sándorral Velenczében békült ki (1177). Alávetette magát a kengyeltartás szertartásának. A városokkal Konstanzban békült meg olykép (1183), hogy a jogokon megosztottak. Önkormányzatuk megmaradt, de Frigyest elismerték császáruknak.

A küzdelem vége, hogy a pápa a császár fölé emelkedett.

Németországban Barbarossának az első gondja volt, hogy a hűtlen Oroszlán Henrikkel végezzen. Leverte, azután kegyelmébe is fogadta, de a fejedelmi gyűlés megfosztotta hercegségeitől, csak allod-birtokait hagyta meg (Braunschweig, Lüneburg) (1181).

Az agg császár megérte még azt az örömet, hogy csorbát ejthetett a pápai politikán. A pápák törekvése ugyanis oda irányult, hogy az Egyház-

államot határló Észak- és Dél-Itáliának más-más ura legyen. Már pedig, a midőn Henrik trónörökös Milánóban lakodalmát megtartotta Konstancziával, II. Rogérnak, a Két-Szicília királyának örökösével, az egyesülés bekövetkezni látszott. Az újabb szakadás beálltát a pápa halála gátolta meg. A keresztény világnak egyedüli feje a császár volt, midőn Jeruzsálem a pogányok kezébe került. Frigyes, mint láttuk, nem tekintve öreg korát felvette a hír hallatára a keresztet.

Barbarossát fia **VI. Henrik** (1190—1197) követte, ki megvalósította atyja tervét. Kétszer ment Dél-Olaszországba, hogy neje örökségét elfoglalja, a mi második útjában Tankréd halála után sikerült. Palermóban a Két-Szicília királyává koronázták. Így Németország és Olaszország egyesült. Tuscíába, sőt Rómába is császári helytartókat küldött. A német rendek ellenzésén megtört azonban az a szándéka, hogy az említett országokat családja örökös birtokaivá tegye.

A lázadás harmadszor szólította Dél-Itáliába, a mozgalmat a legnagyobb erőszakkal fojtotta el. Közben világuralmi tervekkel foglalkozott. Egyesíteni akarta a császárságot, azért Konstantinápoly ellen keresztes hadat szándékozott vezetni. Csapatai már gyülekeztek, a midőn 32 éves korában hirtelen meghalt.

Kiskorú fiával együtt lépett a trónra a pápai főuralom megalapítója: **III. Incze**.

VI. Henrik halála után Németországban újból felelevenedtek a stauf és a welf pártoskodások. A welfek a Welf ház fejét, **IV. Ottót** (1198—1215) kiáltották ki német királynak, ezzel szemben a staufok nem a megkoronázott kiskorú Frigyeset, hanem ennek nagybátyját, **Fülöpöt** (1198—1208) ismerték el.

Incze hatalmi törekvéseinek kedvezett a mozgalom. Némi habozás után **IV. Ottót** ismerte el, ki magát „Isten és a pápa kegyelméből” nevezte császárnak. A győzelem még is a staufok részére hajlott, Fülöp már csaknem általánosan elismert király volt, midőn Wittelsbachi **Ottó** magánboszúból meggyilkolta.

Ottó ekkor, hogy a két pártot egyesítse, nőül vette Fülöp leányát Beatrixot, azután Rómába ment,

a hol a pápa császárrá koronázta. A koronázás után hamar kitűnt, hogy „a császár nem lehet welf“. Ottó a maga számára követelte a pápától Tusciát és Dél-Olaszországot.

A pápa a hatalmaskodásra azzal felelt, hogy a gyűlölt Hohenstaufok családjából származó gyámfia, a Két-Szicilia urát, Frigyeset pénzzel és áldásával átküldötte az Alpeseiken. Frigyes előbb megígérte, hogy Németországot Olaszországgal nem egyesíti.

A Hohenstauf névnek s a pápa átkának meg volt a hatása. Frigyeset örömjongások közt fogadták Németországban. Mindkét király külföldi szövetségek után nézett. Frigyes II. Fülöp Ágost francia királyt, Ottó a szintén kiátkozott Földnélküli János angol királyt vonta szövetségbe. A három nemzet történetében fontos ütközetet Bouvines (1214) mellett vívták meg, hol Frigyes s a francziák győztek. Ottó mindenkítől elhagyatva Harzburgban végezte életét (1218). Frigyeset hívei Aachenben nagy fény-nyel királylyá koronázták (1215).

II. Frigyes (1215—1250) a középkor legkiválóbb alakja, a ki műveltség s gondolkodás tekintetében korát messze megelőzte. A vallások iránt türelmes, a politikában épűgy, mint kortársai, körmönfont volt.

Miután Németországban kis fiát, Henriket választatta meg, a pápa császárrá koronázta (1220). Önönmagának a Két-Szicilia kormányzását tartotta meg.

A még III. Incze pápának megígért keresztes hadjáratot IX. Gergely sürgetésére megindította, de a pestis miatt abbahagyta. A pápa a felhozott okot hamisnak vélte, azért kiátkozta. A császár most kiátkozott állapotban indult el, hogy mily eredménynyel járt (1228—1229), azt láttuk.

A szent földről visszajövet Dél-Olaszországból a pápai vitézeket verte ki, azután a pápával kibékült. A békét a „Monarchia Sicula“ megalkotására használta fel. Constitutiojával a Két-Sziciliát minta-állammá alakította át. Államában a királylyal szemben csak alattvalók voltak kiváltságos osztályok nélkül. A törvény előtt mindenki egyenlő. A rendet a király katonasága tartja fenn. Az ítéletet kinevezett bírák hozzák tanuvallatás alapján. A felállított iskolákban világiakat, sőt pogányokat is alkalmazott.

Mig Frigyes állandó békét adott Dél-Olaszországnak, addig a pápa, a lombard városok, s Henrik fia szöveterkeztek a hatalmas császár ellen. Henrik a lázadás zászlaját is kitűzte, amire Frigyes Németországban termett, a lázadót leverve fogságba vetette, királyul pedig másik fiát, Konrádot választatta (1235). Mindez azonban a német egység rovására történt, mert az egyházi fejedelmeknek előbb engedett „felségjogokat“ megadta a világi fejedelmeknek s a birodalmi városoknak is.

Frigyes kemény kormányzása nem sokára a lombard városok lázadását idézte elő. A császár itt is győzedelmeskedett, Cortenuova mellett (1237) ^{1237.} zsoldosai leverték a városokat. A győzelmet nem zsákmányolhatta ki, mert a pápa kiátkozta, és a megkezdődött a harmadik nagy küzdelem a pápa s a császár között.

Egész Olaszország a guelf és ghibellin jelszavaktól visszhangzott, pataokban folyt mindenütt a vér. A pápa az „Antikrisztus“ s az „Éretnek“ császár a legelkeseredettebb küzdelmet folytatták egymással, midőn a magyar kereszténységet a mongolok kiirtással fenyegették.

A császár győzedelmesen haladt Róma felé, midőn a 100 éves IX. Gergely meghalt (1241). Utóda IV. Incze lett, ki mint bibornok Frigyes barátja volt, mint pápa nem lehetett ghibellin. A Lyonban tartott zsinaton Frigyeset újból kiátkozta s ellene keresztes hadjáratot hirdetett.

A német nagyok Konrád helyébe a pápa biztatására előbb Raspe Henriket (1246—1247), halála után pedig Hollandi Vilmost (1247—1256) választották meg.

A harcz tehát ujult erővel tört ki, mert Frigyes koronájára czélozva azt mondotta; „sok vérnek kell addig folyni, míg az leesik“. És folyt is, sőt még több folyt volna, ha a császárt a lelki bánat sírba nem viszi (1250).

Fiai folytatták a harczot. Konrád Németországban, Manfréd Olaszországban. Rövid idő multán Konrád is Olaszországba szorult s ott néhány évi küzdelem után meghalt (1254). Manfréd Anjou Károlylyal szemben a beneventi ütközetben végezte életét (1266). Az utolsó Hohenstaufi, Konradinó szintén Anjou Károly törébe esett, a ki őt a Tag-

liacozzo mellett vívott ütközet után Nápolyban 1268. lefejeztette (1268).

A pápák teljes diadalt arattak. A küzdelemben a Hohenstaufok fényes nemzetsége elpusztult, de velök pusztult a német hatalom is. Az olaszországi politika századokra megbénította Németország erejét.

3. Magyarország a keresztes hadjáratok s a pápai főhatalom korában.

Géza és Sz. István megvetették az egységes magyar állam alapját, de nagy baj volt, hogy Istvánnak nem maradt méltó utódja, kire a kereszténység s a királyság ifjú csemetéit bízhatta volna. Ép azért Péter és Aba Sámuel korában belső harcok gyöngítették az új rendet. Sőt a pártharcok alkalmat adtak III. Henrik császárnak, hogy rövid időre Magyarországra is kiérjeszsze hatalmát.

A megalázás nemzeti visszahatást támasztott az új intézmények ellen. Vissza akarták állítani előbb I. András (1046—1061), majd utóbb I. Béla (1061—1063) uralkodása alatt a pogányságot, a melyhez annyi dicsőség fűződött. A kereszténység erősebb volt, kiirtani már nem lehetett. De a fölbuzdult nemzeti erő függetlenítette az országot a császárságtól. A királyság azonban még sem lehetett erős. Sorvasztotta erejét az a körülmény, hogy a királyi hercegek az ország harmadrészét kapták eltartásul. Valahányszor viszály tört ki, a nemzet mindig a hercegek pártjára állt s az idegen segítségre támaszkodó király elbukott a hercegekkel szemben. Így járt Endre Bélával szemben, így **Salamon** (1063—1074) Géza és Lászlóval szemben.

A kereszténységnek s a királyságnak erőt két nagy királyunk: **Sz. László** (1077—1095) és **Könyves Kálmán** (1095—1116) adtak. László nemzeti zománczczal vonta be a kereszténységet és királyságot egyaránt. Visszautasította nemcsak a császárnak, hanem még a pápának (VII. Gergely) is minden Magyarországra támasztott igényét. Leverte a kun-besenyőket. Megszerezte Horvátországot a magyar koronának.

Kálmán a fosztogató kereszteseket verte ki az országból. Dalmátország megszerzésével pedig tengerpartot adott hazánknak. De a pápa javára lemondott már az investitúráról.

Legmaradandóbb emléket mindketten törvényeikkel **alkottak**.

A megerősödött királyság hatalma szembe-
tűnő II. István (1116—1131) és II. Béla (vak)
(1131—1141) uralkodása alatt. Még oktalan eljárásuk
sem ingatja meg hatalmukat. II. István egyébként
a nemzet számát szaporította a besenyők letelepí-
tésével, II. Géza pedig a szászok befogadásával az
ipar és kereskedelemnek adott lendületet.

II. Géza (1141—1162) uralkodásától kezdve a
trónkövetelők hosszabb időn át mindkét császárnak
alkalmat adnak a beavatkozásra. Boricsot előbb
III. Konrád majd Manuel görög császár pártfogol-
ják; a király fivéreit Borics halála után Barbarossa
Frigyes és Mánuel segítik.

Németország részéről ekkor nagy baj nem
fenyegetett, mert Barbarossának elég dolgot adnak
a pápa s a lombard városok. De elég veszélyt rej-
tett magában Mánuelnek a támadása, a ki kis-ázsiai
vesztett birtokaiért keresett Magyarországon kár-
pótlást. Gézával nem boldogult, kiskorú fia, III.
István (1162—1173) uralkodása idejében azonban
két ízben adott rövid időre királyt a magyaroknak.
A trónra ültette II. Lászlót és IV. Istvánt. IV. István
elűzetése után pedig Béla herczeggel remélte tervét
megvalósítani. Dalmátiát és a Szerémséget, mint Béla
örökségét elfoglalta, de azok csak életében tartoztak a
görögcsászársághoz. Halála után az időközben magyar
trónra jutott **III. Béla** (1173—1196) visszafoglalta (1180).

III. Béla kiváló személyisége feltartóztatta súlye-
désében a királyi hatalmat. Az országban rendet
tart, szabályozza a kancelláriát, érvényt szerez a
régibb törvényeknek. Görög- és Franciaországgal
való összeköttetése a műveltségnek vált javára. A
műveltség emelését tartotta szem előtt akkor is,
midőn a cisztercitákat betelepítette.

Fia Imre (1196—1204) uralkodása alatt tető-
fokát érte el a pápai beavatkozás. III. Ince keresztes
fogadalmat tétet a viszálykodó testvérekkel, az or-
szággal, mint sajátjával rendelkezik. Imre III. László
megkoronáztatásához is a pápától kért engedélyt.

A testvérharcokban meggyengült királyság roha-
mosan haladt a lejtőn lefelé **II. András** (1205—1235)
uralkodása alatt. Gertrud királyné pazarlása s az
idegenek pártfogása összeesküvésbe hajtja a magya-

rokat. A királyné áldozatul esik boszújoknak. A halicsi hadjáratból visszasiető király tehetetlen a hatalmasokkal szemben.

A pártharczok korában ugyanis a főurak a királyi hatalomból annyit foglaltak le a maguk számára, hogy annak úgy szólva nem is maradt. A megalakult főuri rend azután épen úgy, mint a külföldön nem a közérdeket, hanem saját önző érdekeit tartotta szem előtt.

András király a helyett hogy a megromlott közviszonyok javításán, az ország pénzügyének és hadügyének a rendezésén fáradozott volna, észak-keleten akart Magyarországnak elő-országot szerezni. Dél felé a Balkánig terjedő földön Kálmán óta a hűbéres fejedelemségek egész sora fűződött a koronához.

Már az észak-keleti hadjáratok károsak voltak, de valósággal vészthozó volt a pápa kívánságára
 1217. megindított keresztes hadjárat (1217). A visszatérő király mindent a legnagyobb zavarban talált. Ismerte a bajokat, de javításukra nem tett semmit sem. A főurak nagy hatalma felosztással fenyegette az országot, midőn IV. Béla, az ifjú király, s a közjót szíven viselő néhány főpap és főur az elnyomott köznemesség élére állott s a királyt országgyűlés tartására kötelezte.

1222. Az 1222-ben megtartott országgyűlésen András király az **Arany bullát** adta ki, melyben írásba foglalták a nemesség régi jogait s a szent királytól létesített állapotok visszaállítását czélozták.

A bulla azonban az ország bajain az ismételt megerősítés után sem segített. A király a kormányzásában az maradt haláláig, a ki volt. A bullától megkívánt nagyobb mérvű rendezkedésbe **IV. Béla** (1235—1270) fogott. De tartósabb eredményre csak akkor volt kilátás, midőn egyedül vette kezébe a kormányzást.

A kezdődő reményeket megsemmisítette a tatár vagy mongol betörés. Az Ázsia fensíkjain törzsek szerint élő mongolok hatalmát Temüdsin egyesítette. Az egyesült mongolság meghódította Chinát, egész Közép- és Elő-Ázsiát. Batu Európába vezette át a hódítókat, Oroszország után Magyarországra
 1241. kerítette a sort. 1241 tavaszán három oldalról támadta meg. Az északi sereg a sziléziai herczeg (Liegnitz)

leverése után a Morva völgyén hatolt be, a másik Erdélyen át, a főszereg pedig a Vereckei szoroson tódult be. A Mohi pusztán megsemmisítették Béla főszeregét (1241 ápr. 11., 12.) s elárasztották az egész országot.

A másfél évi öldöklés és gyújtogatás végromlással fenyegette az országot, midőn a pápa s a császár a legádázabb küzdelmet folytatták. Egy keresztény ország sorsa nem hatotta meg őket. A pusztításnak Ogtáj főkhán halála vetett véget. Batu kivonta seregét, mert maga is vágyakodott a főméltóságra.

A mongolok távozása után visszatért az elmenekült Béla. Vetőmag és igásbarmok behozatalával a megmaradt lakosság élelméről, a kúnok s más idegen népek betelepítésével a megfogyott lakosság szaporodásáról gondoskodott. Az ország erősítése céljából várakat építtetett s a városokat fallal vévelte körül. Gondoskodásával méltán kiérdemelte az „ország második alapítója“ nevet.

De a mit egyik kezével épített, azt majdnem lerontotta a másikkal, midőn az ifjabb királyság intézményét felújította. Az ismét kitört pártharczok a várak birtokában levő főurakat erősítették. Úgy hogy az utolsó Árpádok alatt valóságos kis királyok gyanánt viselkednek.

V. Istvánt (1270—1272) rövid uralkodásában a gyermek IV. vagy *Kun László* (1272—1290) váltotta fel. A rosszul nevelt gyermek mint ifjú sem törődött az ország ügyeivel, hanem folyton kedves kunjai közt mulatott. A szegény nép nyomora oly fokra hágott, hogy barmok híjában maga vont a két kerekű szekérét (*Kun László* talyigája). Rövid időre rendet a pápa követe csinált az országban.

De a sok rossz mellett jót is örökölt meg róla a történelem. A tudományok pártolásával méltán sorakozik elődei mellé. A magyar vitézségnek is fényes bizonyosságát szolgáltatta, midőn a Morva-mezőn a Habsburgok hatalmának az alapját rakta le (1278).

III. *András*, (1290—1301) az utolsó Árpád derék, trónra termett férfi volt, csakhogy egész élete a trónkövetőkkel s féktelen olygarchákkal folytatott küzdelemben telt el.

1278.

4. *Franciaország a keresztes hadjáratok s a pápai főhatalom korában.*

A Capetingi királyok uralma kezdetben csekély volt. Tényleges hatalmuk Isle de France-on kívül alig terjedt ki egyébire. A karolingi viszálykodások korában függetlenné lett hercegek és grófok a királyban nem látnak egyebet, mint az elsőt a magukhoz hasonlók közt. A 12. századig nem létezett a királyság tényleg, csak névleg. A Capetingokat az ügyesség és a szerencse még is utóbb a hatalomhoz juttatta.

Szerencsének kell tartanunk, hogy az első királyok mind magas kort értek el s hogy utódaik mind férfikorukban léptek a trónra. Bölcs gondoskodásuk kifolyása volt, hogy már életükben megkoronáztatták utódaikat. Megkimélték így a polgárháborúktól az országot.

A keresztes háborúk korában nagy hűbéreseik közül sokan az útban vagy a szent földön elpusztultak. Ezeknek a birtokait a királyok lefoglalták, néha azokét is, kik hosszabb ideig nem tértek vissza. Pártfogásukba vették a városokat, pénzért kapott jogaikat megerősítették. Ekkép a városok a királyhoz, mint jogaik védőjéhez ragaszkodtak, támaszt benne kerestek. Elég ügyes politikával kedveztek az egyháznak, védték a papságot. Ez azután részint hálából részint szükségből szintén támogatta a királyt.

Ily eszközök birtokában már szembe szállhattak rakonczátlankodó vazallusaikkal. Hatalmukat lépésről lépésre újabb területekre terjesztették ki.

Capet Hugó közvetlen utódairól különlegesen csekély említésre méltót jegyzett fel a történelem. A későbbi utódok közül megemlíthetjük

VII. Lajos (1137—1180), ki részt vett a keresztes hadjáratban. A hadjárat után elvált nejétől Eleonórától, visszaadta örökségét Poitou, Guyenne és Gascogne-t. Anjou Henrik, a későbbi angol király az említett birtokokat azután megkapta Eleonora kezével. A hatalmas vazallus ellen Lajos sikertelen hadjáratokat folytatott.

Utóda **II. Fülöp Ágost** (1180—1223) a szent földről visszatérve nagyobb sikerrel harczolt Oroszlánszívű Richard, még inkább Földnélküli János ellenében. Ugyanis midőn Monfort Simon fia is bemu-

tatta hódolatát, a francia király hatalma kiterjedt a Pyrenaekig s a Földközi-tengerig.

Fülöp sikereit tetézte a fővárosa megerősítésével, a tudományok pártfogásával s a királyi ítélőszékek felállításával. III. Incze hatalma előtt azonban meg kellett hajolnia. Elűzött nejét, a dán Ingeborgot visszafogadta.

IX. v. Szent Lajos (1226—1270) az albigensek leverése után megszerzi a koronának a Toulousei grófságot. Két ízben vezet keresztes hadjáratot. Belső uralkodását jelentőssé tette, hogy összegyűjtötte a régi szokásjogokat s életbe léptette a Justinianus-féle római jogot, nemkülönben, hogy a királyi törvényszékek (parlamentek) hatáskörét a hűbérés nagyokra is kiterjesztette. A »Pragmatica Sanctio« cz. törvénye a »gallikán egyház« jogait biztosította. Felvirágoztatta a párizsi egyetemet, a melynek Sorbonne nevű theologiai szakát káplánja Sorbon Róbert alapította.

5. Angolország a keresztes hadjáratok s a pápai főhatalom korában.

- Nagy Kanut fiainak rövid uralkodása után az angol-szász dynastiából Hitvalló Eduárd foglalta el a trónt. Örökösét Haraldot azonban Vilmos Normandia hercege a hastingsi ütközetben (1066) 1066. megverte s Anglia trónját elfoglalta.

Hódító Vilmos (1066—1087) új hazájában a hűbérrendszert honosította meg. A legyőzött angol-szászokat megfosztotta birtokaiktól s a hűségeskü kötelezettsége mellett normann lovagjai közt osztotta ki (dooms-day-book). A közigazgatásban s az igazságszolgáltatásban a régi angol-szász mintát tartotta meg.

A pápának s a papságnak bár hódításaiban sokat köszönhetett, VII. Gergely pápától a hűségesküt megtagadta.

Fiai atyjok erélyes uralkodását nem folytathatták, mert egymással s elnyomott alattvalóikkal állottak harcban.

II. Henrikben (1154—1189) új dynastia, a Plantagenet dynastia (planta genista) lépett a trónra. Anyja révén származott Hódító Vilmos családjából, atyja Anjou Godofréd volt. Atyai és anyai öröksége, továbbá a nejével Eleonorával kapott hozománya

Franciaországnak több mint felét foglalta le. Ily hatalom birtokában azt hitte, hogy a papság nagy hatalmát megtörheti Angliában. Azért a clarendoni 1164. (1164) gyűlésben kimondotta, hogy világi ügyekben a pap is a rendes törvényszék elé tartozik, Rómába csak a király engedélyével lehet felebbezni s hogy a főpapi székek betöltése a királyhoz tartozik. Ellene szegült a határozatoknak Becket Tamás Canterbury érseke, a kit támogatót III. Sándor pápa.

A harc a papság győzelmével végződött, mert a midőn Becket-et meggyilkolták (1170), Henrik a közvélemény nyomása alatt kénytelen volt vezekelni a vértanú sírjánál s a clarendoni statutumokat visszavonni.

Fia Oroszlánszívű Richard (1189—1199) uralkodási idejét nagyobb részét hazájától távol töltötte. Keresztes hadat vezetett, utána pedig német fogásba esett.

Földnélküli János (1199—1216) unokaöccse Artur meggyilkolása miatt hűbérurával II. Fülöp Ágosttal, a canterburyi érseki szék betöltésénél pedig a pápával hasonlott meg. Fülöp azért franciaországi birtokait foglalta le, III. Incze pedig őt egyházi átokkal sújtotta s az országot interdictum alá vetette. Annyira kétségbe esett erre, hogy a pápai követ előtt térdén állva hűségesküt tett. Fülöp ellen pedig IV. Ottó császárral szövetekezett, de Bouvines mellett az ütközet az ellenfelek javára dőlt el (1214).

Ennyi megalázás után zsarnokságát nem voltak hajlandók túrni alattvalói, a runnemedei mezőn a **Magna charta libertatum** aláírására kényszerítették 1215. (1215). A kölcsönös érdek szövetségekké tette ekkor az elnyomott angol-szászokat és szintén mellőzött francia normannokat. Az összeolvadással kezdetét veszi az angol nemzet kialakulása.

A Magna charta az angol alkotmánynak első nagy alaptörvénye, a melyben az érdekelt papok, nemesek és polgárok jogaikat biztosítják. Kimondják benne a személy- és vagyonbiztonságot, s hogy a király köteles a »magnum conciliumot« minél gyakrabban összehívni, adót csak ennek a hozzájárulásával vethet ki. A püspököket és apátokat a papok választják, a hűbérbirtokok örökölhetők, a városok kiváltságait elismerték, a kereskedelemben egyenlő súlyt s mértéket kell használni. A szabadok fölött

hazai jog szerint csak egyenrangúak ítélhetnek. A 61. pontja a bárókból álló ellenőrző bizottságot állított fel s biztosította a szabadoknak a fegyveres ellenállás jogát.

János a szabadságlevelet csak szorultságában fogadta el, abból kiszabadulva meg akarta semmisíteni. De a nemzet védelmére kelt. Jánost trónja elvesztésétől a halál kímélte meg.

Halála után a nemesek elismerték **III. Henriket** (1216—1272) királyuknak, nem akarták a fiút atyja bűneiért büntetni. A jóindulatot nagykorúságában azzal viszonzta, hogy az idegeneket pártfogolta s hogy idegen érdekekben pazarolta el a nemzet vagyonát.

A pénzszükség többször a gyűlés összehívására készítette, de ez nem igen volt hajlandó a királyi család adósságát megfizetni. Végre is 1258-ban elfogadta a király az oxfordi határozatokat, a melyek értelmében mindenben a 15 báróból álló tanácsra hallgat. A tanács élén Monfort Simon, a leicesteri gróf állott, a ki a királyt az oxfordi pontok visszavonása miatt elfogta (1264) s az ügyek rendezésére összehívta az első parlamentet (1265). Az oxfordi 1265. gyűlésen nemcsak az előkelők jelentek meg, hanem Monfort Simon minden grófságból 2 lovagot s minden városból 2 polgárt is meghítt. Európában ez az első népképviselő, mely határozataival a királyi önkénynek szabott határt.

A fogságból kiszabadult III. Henrik okulva a a multon több törvénytiszteletet tanusított.

6. Keresztény államok alakulása a pyrenaeusi félszigeten.

711 óta a pyrenaeusi félszigeten az arabok vetették meg a lábukat. A keresztények észak hegyei közt vonták meg magokat. A pápaság s a keresztény Európa támogatásával azután úgyszólván az egész középkoron át keresztes hadjáratot folytattak a mórok ellen. Ezek erejét nehezen lehetett megtörni, mert folyton új meg új segítséget kaptak Afrikából. A XIII. század elején is a morabeták beözönlésével erejük annyira megnövekedett, hogy a keresztény királyságokat a legnagyobb veszély fenyegette. Ekkor III. Incze felhívására nagy keresztes had

ment segítségükre, a melylyel karöltve IX. Alfons, Castilia királya a tolosai síkon a mórok erejét
 1212. megtörte (1212). Véget értek a beözölések, a mórok kezében csak Granada maradt.

A folytonos harcok idejében lovagrendek alakultak. Így az Alcantara, Calatrava és a San Jago di Compostella lovagrendek.

A félszigeten több apró keresztény állam alakult ki, de a szakadatlan harcz közepette beolvadtak a három nagyobbba: Aragonia, Castilia s Portugaliába.

Aragonia kelet felé Cataloniával, Valenciával, s a Balearokkal nagyobbodott.

Castilia Leonnal és Galiciával egyesült.

VI. Alfons Castilia királya, Henrik burgundi grófnak a Minho és Duero közt a Portugal grófságot adta hűbérbe (1095). Henrik fia, I. Alfons függetlenítette magát s megalapította a Portugal királyságot
 1140. (1140). Az új királyság délen a mórok rovására terjeszkedett, később pedig midőn határai kialakultak, a tengeren kereste jövőjét.

Úgy a királyságok mint a lovagrendek erős függésben voltak a szent széktől.

C) A középkori intézmények bukása (1250—1500).

I. A császárság hanyatlása.

1. Az *interregnum* Németországban. A Habsburgok hatalmának a megalapítása.

A Hohenstaufok bukásával megkezdődik Németország bomlása. Hosszú ideig csak névleg van ura Németországnak, de tényleg nincs. Cornwallis Richárdot († 1272) és castiliai X. Alfonsot egy egy párt megválasztja királynak, de közülök az utóbbi egyáltalán nem fordult meg Németországban, az előbbi csak azért, hogy párthivei hódolatát fogadja. E császárnélküli korban a legborzasztóbb dolgok történnek az országban. Nincs senki, ki a törvényt végrehajtsa, nincs is senki ki annak engedelmeskedjék. Az ököljog korszaka ujult fel. A fejedelmek megosztzkodnak a császári jogokon s elfoglalják a koronajavakat. A lovagok nem védelmezői többé a gyengéknek, hanem elnyomói. Sziklafészkeikből

rablók módjára fosztogatják a kereskedőket. A városok a hatalmaskodókkal szemben a városszövetségeket alkotják meg.

X. Gergely pápa fenyegetésére a jobb érzelműek általánosan belátták, hogy e zilaált állapot tovább fenn nem állhat. Cornwallis Richárd halála után a választók a bár jó módú, de csekély hatalmú svábföldi grófot, **Habsburgi Rudolfot** választották meg királylyá (1273).

1273.

Rudolf több erélyt tanusított, mint tőle várták. Koronáztatása után rögtön az elidegenített koronajavak visszaadását sürgette. Ottokár, a cseh király csak gúnyolta a „kis gróf”-ot, de hallani sem akart arról, hogy a lefoglalt babenbergi örökségről lemondjon. Uralma alatt egyesített már mindent az Ércz-hegységtől csaknem a tengerig. Rudolf váratlanul nagy sereggel támadta meg s hódolatra s a birodalmi hűbérek kiadására kényszerítette (1276). De a mint Ottokár látta a fejedelmek ellenséges magatartását Rudolffal szemben, a herczégségeket újból elfoglalta. Rudolf ekkor a rövidebbet húzza, ha szövetségesre nem tesz szert Kun László magyar királyban, a ki a fejedelmektől cserben hagyott Rudolfot 56,000 magyar és kun harczossal segítette. A morva mezei csatában (1278) Ottokár elesett, 1278. Cseh- és Morvaországot, mint birodalmi hűbért megtarthatta fia, Venczel; Ausztriát, Stájer és Krajnát Rudolf fiainak adta, Karinthiát pedig sógorának, a tiroli grófnak. Megalapította így a magyar fegyver a Habsburgok hatalmát. A magyaroknak a hadi dicsőségen kívül egyéb nem jutott.

Rudolf ily sikerek után Németországnak visszaadta a békét. Sok rablóvárat lebontatott, a rablók közül többet kivégeztetett. Igazságosságával, találó mondásaival megnyerte a nép szívét s ennek áldása kísérte sírjába 1291-ben.

1291.

2. A császárok tehetetlensége.

Rudolf halála után a hatalomhoz jutott Habsburgokat mellőzték a választók s újból egy szegény grófot emeltek a trónra **Nassaui Adolf** (1292—1298) személyében. De midőn Thüringia megszerzésével ez is dynastiája hatalmát akarta emelni, elpártoltak tőle s megválasztották **Osztrák Albertet** (1298—1308). Adolf a göllheimi csatában vérzett el.

Albert sem törődött a választóknak tett ígéretével, családja hatalmát emelte. Rudolf nevű fiát cseh királynak választatta meg. A gőgös császárt saját unokaöccse, János (Parricida) ölte meg.

VII. Henrik (1308—1313) személyében a luxenburgi családból a középkori ideális császárok utolsója lépett a trónra. Újból Olaszországgal kezdett foglalkozni, a melylyel elődei már nem törődtek. Kitűnt, hogy ez a politika már túlhaladott. Valószínűleg méreg ölte meg Olaszországban. Fiát Jánost a csehek királyukká választották.

Henrik halálát kettős választás követte, a Luxemburgok hívei **Bajor Lajost** (1314—1347), a Habsburgok hívei **Osztrák Frigyes** (1314—1330) emelték a trónra. A győztes a városok élén harczoló Lajos lett, ki Frigyes (szép) az arisztokráciával s magyar segédsapataival egyetemben Mühldorf-nál legyőzte 1322. (1322). Frigyes fogságba esett.

Az Avignonban székelő XXII. János pápa a francia befolyás alatt Frigyesnek fogta pártját, Lajost kiátkozta s az őt elismerő területeket interdictum alá vetette. Lajosra az átoknak súlyosabb következménye nem volt, de Németországot zavarokba bonyolította, az egyháziakat és a világiakat egyaránt megosztotta. Frigyes Lajos önként kibékült, megosztotta vele az uralmat.

A kibékülés után Olaszországba ment, hol ellenpápájával császárrá koronáztatta magát. A császári jogoknak azonban érvényt szerezni nem tudott.

Frigyes halálával XII. Benedek új átokkal sújtotta. A folytonos pápai beavatkozást megunták a fejedelmek, egyesültek s a rensei gyűlésen kimondották, hogy a német király méltóságát Istentől s a választó fejedelmektől nyeri, pápai megerősítésre szüksége nincs. Továbbá, hogy minden jog szerint megválasztott német király pápai megkoronáztatás 1328. nélkül is római császár (1338).

Lajos és a választók közt a béke Lajos dynastikus politikája miatt bomlott meg ismét. Egy évvel halála előtt királylyá választották János cseh király fiát, Károlyt a luxenburgi családból.

IV. Károlyt (1347—1378) azonban általánosságban csak Lajos halála után ismerték el.

Károly nem tartozott a lovagias fejedelmek közé, de művelt, számító, a kormányzásra alkalmas ember

volt. Meg tudott alkudni a viszonyokkal. Császárrá koronáztatása alkalmával Rómában csak egy napig tartozkodott. Németországban a szétbomlást meg nem gátolhatta, tehát törvényileg szentesítette. Kiadta az arany bullát (1356).

1356.

Az arany bulla szentesítette a szokást, hogy a császárt 7 fejedelem: a mainzi, kölni és trieri érsekek, a cseh király, a szász herceg, a brandenburgi örgróf és a rajnai pfalzgróf választják. Kimondja a választó-fejedelemségek megoszthatatlanságát és elidegeníthetetlenségét. A választó fejedelmek regáliákat gyakorolnak, pl. ítéletük ellen felebbezni nem lehet.

Ilykép a császárral egyenjogú fejedelmek vannak Németországban. A császári hatalom akkor erős a jövőben, ha az egyénnek, ki a császárságot viseli, nagy családi birtokai vannak.

Károly maga minden gondját örökös birtokára, Csehországra fordította. Prágában megalapította az első német egyetemet (1348). Családjának Cseh-
országhoz és Morvához megszerezte Branden-
burgot, Felső-Pfalzot, Sziléziát és Lausic-
zot. Uralkodása idejében a fekete halál Európa lakóinak egy harmadát elpusztította (zsidóüldözés, flagellansok).

Fia és utóda **Venczel** (1378—1400) uralkodása alatt tovább bomlott Németország. Városi és vidéki szövetségek, fejedelmek s választó fejedelmek folytonos harczot vívtak egymással. A több ízben kihirdetett birodalmi békét nem tartotta meg senki. Venczelt durvasága és lustasága miatt Csehországban sem szerették, az előkelők elfogták, de meg kibocsátották. A német választók egy része pedig meg sokalva tehetetlenségét, helyébe **Pfalzi Ruprechtet** (1400—1410) választotta császárrá.

Ruprecht itáliai hadjárata, hogy a császári jogokat visszaszerezze, kudarczczal végződött. Halála után hárman viselik egyszerre a császári méltóságot. A választók egy része Zsigmond magyar királyt, más része Jobszt morva örgróft tekintette császárnak. Venczel szintén nem akart lemondani jogairól. Jobszt halála (1411) s a magyar király fegyverereje Zsigmondot tette egyedüli császárrá.

Zsigmond (1410—1437) nagy hatalma mellett is

keveset tehetett Németország érdekében. Az egyházszakadás, a hussita mozgalom s a török előhaldása minden erejét igénybe vette.

Leánya kezével II. **Albert** (1438—1439) nyerte el a császárságot is. S ettől kezdve a Habsburgok viselték a császári koronát egész a jelen század elejéig.

II. A pápaság hanyatlása.

1. A pápai hatalom hanyatlásának főbb okai.

A keresztes háborúk lezajlásával a pápaság is hanyatlani kezdett arról a magaslatról, a hova épen az említett mozgalmak fölemelték.

A fejedelmek a római jog magyarázóinak, a legistáknak a véleményét fogadták el, a mely az államban minden idegen beavatkozást visszautasít. A független nemzeti államok alakulása veszi kezdetét a kanonistáknak vagy is az egyházjog magyarázóinak ellenkező törekvése daczára.

A kor tudományos mozgalma sem kedvezett az egyházi hatalomnak. Egyetemek s természet-tudósok egyaránt támadták azt.

A nemzeti irodalmak pedig a középkori asketikus felfogástól merőben eltérő világnézetet teremtettek meg. Nem csak az égiekkel, hanem a földiekkel is foglalkoznak már az emberek.

Anjou Károlynak a pápai választásokba való beavatkozása s a bibornokok viszálykodása alig-alig juttat egy-egy kiválóbb egyént a pápai székbe.

2. Az egyház s a nemzeti királyságok.

VIII. Bonifác (1294—1303) **pápat** II. Anjou Károly befolyása juttatta a pápai székbe. III. Incze korát akarta felujítani, de világosan kitűnt, hogy a kor nem kedvez már az e fajta törekvéseknek. Magyarországon nem fogadták el a tőle ajánlott Anjou királyt. Véleménye előtt Német- és Angolországban sem hajoltak meg, sem Albert sem I. Eduárd, még rosszabbul járt Franciaországban.

IV. v. Szép Fülöp (1285—1314) a már nem gyenge királyi hatalmat erősítette a városok pártfogásával. E számító s ravasz fejedelemmel tűzött össze VIII. Bonifác a papok megadóztatása s a

hamis pénzveretés miatt. Az országos rendek gyűlése (a polgári osztályt is meghívta), a király mellé sorakozott a papságot sem véve ki. A kiátkozás s interdictum, a szokott fegyverek nem használtak többé. Fülöp annyira ment merészségében, hogy a pápát Anagniban elfogatta, a mire a súlyosan bántalmazott aggastyán nem sokára meghalt.

V. Kelemen, a következő pápa Fülöp kívánságára 1309-ben Franciaországba, Avignonba 1309. tette át székhelyét. Itt laktak utódai is 1378-ig. A pápaság ezen 70 éves időszakát nevezik „az egyház babyloni fogságának.”

A pápák ezen időszakban a francia királyok befolyása alá kerültek, a mi nagy kárára vált az egyháznak. Az egyház igazi érdeke ellen a francia politikát szolgálták. Így a többi közt V. Kelemen pápa Fülöp sürgetésére eltörölte a templomosok lovagrendjét (1312). Fülöp kincseiket lefoglalta s a lovagok közül sokat Molay Jakab nagymesterükkel egyetemben máglyán égettetett el.

3. *A schisma, reformkísérletek, a zsinatok.*

A pápák avignoni tartózkodásának legtöbb kárát Róma vallotta, azért a Rómában elhalt XI. Gergely pápa halála után arra kényszerítették a bibornokokat, hogy itáliait válaszszanak meg. A római érzelmű bibornokok meg is választották VI. Orbánt, a francia érzelműek pedig VII. Kelement. Erre a nagy egyházszakadás (schisma) vette kezdetét. Az európai államok részint a római, részint az avignoni pápa köré csoportosultak. A baj tehát ezzel még fokozódott.

Általános ohajjá vált az egyház reformálása. Egyháziak s világiak egyaránt sürgették azt. A pápaság visszaélései pedig némelyeket egyenesen ujitókká tettek. Így Angolországban Wiclif, az oxfordi egyetem tanára megtámadta a pápaságot, a pápai adókat, búcsukat, szerzeteseket, a szentek tiszteletét, a gyónást stb. Az angol nép rokonszenvezett az ujitóval. Nem is a pápa, hanem a világi a hatalom fojtotta el az ujitásokat, midőn pórmozgalom fejlődött ki belőlök (lollhardok).

Később a Wiclif-féle tanok utat találtak Csehországba, a hol Huss János, a prágai egyetem tanára lett tüzes védelmezőjük. Huss különösen a

a pápai adók, a papi tized s az egy szin alatt való áldozás ellen kelt ki. Hívei szaporodtak, mert Venczel király is pártolta.

1409. A bajokat a pisai zsinat akarta orvosolni (1409). de még jobban megrontotta az állapotokat. A két pápát letette s helyökbe ujat választott. De a két pápa ragaszkodott állásához s így egyszerre három pápája volt a keresztény világnak, akkor mikor a császári méltóságért szintén hárman versenyeztek.

A javításhoz az újabb lépést Zsigmond császár s magyar király tette meg, midőn XXIII. János pápát rávette a reform-zsinat összehívására.

A constanzi zsinat (1414—1418) a maga elé tűzött nagy feladatok közül csak egyet oldott meg, azt t. i. hogy megszüntette a schismát. A három pápát lemondatta s V. Márton személyében új pápát adott az egyháznak. A reformokat újból elodázták. Huss János elégettetésével pedig nem hogy a vallásszakadást nem szüntette meg, hanem ellenkezőleg a szakadást élesebbé tette, véres háborukat idézett elő.

Huss kivégeztetésének legtöbb kárát Zsigmond vallotta, mert bátyjának, Venczelnek halálával (1419) tudni sem akartak cseh királyságáról a hussiták. Hiába hirdetett a pápa keresztes hadat ellenök, hiába vezette Zsigmond Magyar- és Németország erejét ellenök, pusztításaiknak véget nem vethettek. Csak midőn a mérsékeltbeknek a kehely használatát a baseli zsinat megengedte s Zsigmond ezek segítségével leverte a tulzókat (árvák, táboriták), ismerték el a csehek királyuknak.

Hazánk északi részében szintén befészkeltek magukat a hussiták (Giskra), garázdálódásaiknak Mátyás vetett véget. Erdélyben tanaik hatása veszedelmes pórlázadás alakjában jelentkezett.

A középkorban legutoljára az egyház reformálásán a baseli zsinat (1431—1449) munkálkodott, csak hogy buzgalmában majdnem ismét schismát idézett elő. A reformból tehát nem is lett semmi, a pápa ép úgy most, mint az előző zsinat alkalmával történt, az egyes országok fejedelmeivel concordátumokat kötött. E concordátumok szabályozták azután az államoknak az egyházhoz való viszonyát. A concordátumok kötésével a középkori érte-

lemben vett pápaság véget ért, mert bár egyházi tekintetben az egész kereszténység feje maradt, de világi tekintetben a nemzeti államok ügyeibe nem avatkozhatott.

A reformok elodázásának utóbb az egyház nagy kárát látta.

III. A hűbériség felbomlása.

1. Olaszország.

Mióta Olaszországban a császári hatalom megszűnt, több nagyobb és kisebb államra oszlott. Nagyobbak voltak a nápolyi királyság az Anjouk uralma alatt, Szicília az aragon királyi család birtokában és az Egyházállam. A kisebbek egyházi, világi s városi uralmakból állottak.

Az olaszországi városok a keresztes hadjáratok idejében hatalomra s gazdaságra tettek szert. Kelet és Nyugat közt a közvetítő kereskedést csaknem kizárólag hatalmukba kerítették. A kereskedés mellett azonban iparuk is felvirágozott.

A meggazdagodott polgárok súlyt fektettek a tudományok és művészetek ápolására. A pénznnyújtotta hatalomhoz tehát még a szellemi fölény is járult, a mi mind a hűbéres nemesség rovására történt.

Kitűntek a városok közül:

Velence, az arisztokrata köztársaság. Kormányát a választott doge (herceg) vezette tanácsosaival (signoria). A hatalom a nagy tanács kezében volt, a melynek tagjai azon családokból kerültek ki, kiknek neveit az „aranykönyv”-ben megörökítették. Ez utóbb a hatalmat a „tizek tanácsa”-ra ruházta, mely azután az aristokraták uralmát inquisitoraival, kémeivel s az ólomtetőkkel biztosította.

Firenze szintén köztársaság, hol a demokraták kezében volt a hatalom. A XV. században a Medicek gazdag kereskedő családja jutott a köztársaság élére, a kik azután a hatalmat apáról fiura szállították s mint valóságos kényurak uralkodtak a köztársaság formái közt. Kivált közülök Cosimo és Lorenzo, kik a műveltség ujjáteremtésével szereztek magoknak felejthetetlen nevet. Nevöktől elválaszthatatlan a renaissance.

Genua Velence versenytársa szintén köztársaság. A doge kormányozta aristokrata tanácssal.

Milánóban a Visconti család előbb mint

császári helytartó, utóbb mint herczeg kormányzott. A Visconti család kihalta után Sforza Ferencz alapított katonai tyrannist.

Úgy történt az több városban is, hogy a zsoldos csapatok (condottierik) vezérei a köztársaságok helyébe saját személyes uralmukat helyezték.

2. Hűbérelles mozgalom Németországban.

Németországban az erős központi hatalom hiánya szövetkezések kötésére készítette a gyengébbeket. Így szövetkeznek a városok, hogy kicsikart jogaikat megtartsák, hogy iparukat és kereskedelmüket a rablólovagokkal szemben megvédelmezzék. Ilyen a rajnai városok szövetsége (Worms, Mainz), ilyen a sváb szövetség (Ulm, Augsburg).

Mindkettőt felülmúlta jelentőségben a **Hanza** szövetség. A Hanza Lübeck és Hamburg városoknak 1241-ben kötött szövetkezéséből alakult ki. A XIV. században több mint 90 város tartozott a szövetségbe. A szövetség középpontja Lübeck volt. Közös pénzen tartották katonáikat és hajóikat, közös pénzt és súlyt használtak. Hatalma oly nagy volt, hogy még királyokkal is éreztetni tudta (IV. Waldemár). Kereskedelmi köre kelet-nyugati irányban Londontól Nisni-Novgorodig, észak-dél irányban Bergentől Olaszországig kiterjedt.

A városok nagy hatalmának s a vele járó gazdagságnak a következménye volt, hogy a városok a törvényhozó testületbe is bejutottak, a mint az a XIII. századtól a XV.-ig megtörtént Angol-, Francia- s Magyarországon szintén. E birodalmi közvetlenség pedig mind a hűbéres nagyok rovására írható.

A polgárok példája buzdítólag hatott a jobbágyokra s a pörökre. Holsteinban a szabadságszerető pór **ditmarsok** alapítottak független köztársaságot (1321).

1321.

Nevezetesebb a **svájci köztársaság** alakulása. A vierwaldstädti tó környékén lakó parasztnép régi idő óta birodalmi közvetlenséget élvezett. A Hohenstaufi császárok kiváltságokkal jutalmazták a bátor népet. Veszély nem is fenyegette jogaikat mindaddig, míg a Habsburgok a birodalom trónjára nem jutottak. Ezek akkor földesuri hatalmuk alá akarták hajtani az eddig független népet, de a három ős kanton

1291.

Schwyz, Uri és Unterwalden lakói 1291-ben

megkötötték az „örök szövetséget“ s szembeszálltak (Tell monda). Albert fiának, Lipótnak fényes lovaghadát Morgartennál megsemmisítették (1315). A győzelem öt más hegyvidéket vont a szövetségbe (Luzern, Zürich, Glarus, Zug, Bern). A megerősödött szövetség azután Sempach (1386) majd Näfels mellett újból győzedelmeskedett, végül pedig a birodalomból kivált (1499). Európa 1648-ban ismerte el függetlenségét.

3. Az utolsó középkori német- római császárok.

II. Albert halála után a német korona unokatestvérére **III. Frigyesre** (1440—1493) szállott, ki az utolsó Rómában koronázott császár volt. Tehetetlenségével egész Németországra bajt hozott. 25 évig feléje sem ment a birodalomnak. Szakadatlanul dúltak ott a pártharczok, a kis nemesség a fejedelmek hatalma alá került. Holsteint Dánia szakította el, a német lovagrend birtokait a lengyelek foglalták el. Nem hatott lelkére Konstantinápoly bukása sem. Egyedül családjá hatalmának az emelésére gondolt, de ezzel csak bajokat szerzett önmagának. Elvesztette családjá Magyar- és Csehországot. Ármánykodásaira feleletül a magyar Mátyás elfoglalta Ausztriát Béccsel egyetemben. A jövő még is neki adott igazat, fia és utóda

I. Miksa (1493—1519) a Habsburgokat világ-hatalomhoz juttatta, nem háborúkkal, hanem házasságokkal. Maga nőül vette Burgundi Máriát s ezzel megszerezte a Burgundi grófságot s a Burgundi ház sok kincsét. Fülöp fiát Castilia és Aragonia örökös-nőjével Jankával jegyezte el. Szerződésekkel unokái számára a magyar és a cseh trónt biztosította (Bella gerant alii, tu felix Austria — nube).

Miksa ellentétben atyjával nyílt szívű, lovagias fejedelem volt, ki először használta a „választott római császár“ czímet. Az örökös villongásoknak a „közbéke“ behozatalával vetett véget. Az 1495. 1495. wormsí birodalmi gyűlés, mely a békét is elrendelte, felállította a legfőbb törvényszéket, a birodalmi kamarát. A kamara függetlenségét azzal vélte a gyűlés biztosítani, hogy tanácsosait a birodalom fizette, mely célból elrendelte a „közfillér“ adót. A birodalmat az adók behajtásának s a rend fentartásának megkönnyítésére 10 kerületre osztották. E reformokkal akarták a birodalom egységét megőrizni.

4. *Hűbérelleses mozgalmak Franciaországban.*

IV. Fülöp király annyira pártolta a polgárságot, hogy a törvényhozás részesévé tette őket. Sajátságos, hogy a gazdag flandriai városokkal mégis neki gyűlt meg a baja. E városok függetlenségükben érezték magokat sértve, midőn Fülöp tőlük pénzt akart kicsikarni. Koning Péter vezérlete alatt fegyvert fogtak és a király lovaghadát a „sarkantyú-
 1302. csatában“ tönkretették (1302). Utóbb az angol-francia háborúban az angol részre állottak s az első győzelem után Artvelde Jakabot kormányzónak kiáltották ki.

A Capetingek ügyes politikáját a városokkal szemben nem követték a Valois királyok. A Capetingek egyenes ága ugyanis IV. Fülöp 3 fiában kihalt s VI. Fülöp személyében az oldalág lépett
 1328. a trónra (1328). VI. Fülöp, valamint fia Jó János az angolokkal viselt háborúban csak a lovagokra s a nemesekre támaszkodtak. A polgárokkal a nagy adókat fizettették. A nyomor és a súlyos teher annyira elkéséltette a polgárságot, hogy a midőn János a csatavesztés után angol fogságba esett, a párizsi polgárok Marcel István, a czéhek főnökének vezérlete alatt engedményeket csikartak ki Károly trónörököstől. A három rendből felügyelő bizottságot rendeltek melléje. A trónörökös megígérte, hogy adót a rendek hozzájárulása nélkül nem vet ki, hogy az adók hovaforrását rájuk bízza, hogy hamis pénzt nem veret stb. (1357). A mint ígéretét megtartani nem akarta, az újabb mozgalomban két tanácsosát szemeláttára megölték. A trónörökös erre Párizsból elmenekült.

A polgárok sikere felbátorította az elnyomott pórokat is (Jacques Bonhomme). Caillet „paraszt király“ vezérlete alatt fegyvert fogtak s elnyomóikra
 1358. támadtak (1358). A megrémült nemesség ekkor egyesült és leverte a pórok fanatikus hadait. A Jacquerie leverését a visszatörítés követte.

A pórok leverése után a trónörökös s a nemesség közös erővel támadtak Párizsra. A városban támadt ellenforradalomnak Marcel áldozatul esett, mire a város megadta magát. Ezzel a polgárság demokratikus törekvése jobb időkre maradt.

5. *Az angol alkotmány fejlődése.*

III. Henrik alatt hívták meg a harmadik rendet először a parlamentbe. A lovagok és a jó modú

városi polgárok Angolországban hamarosan az ugynevezett gentry osztályba olvadtak össze. Az együttérzés megtermette a maga gyümölcseit. Hova tovább mind fontosabb helyet foglaltak el a peerek mellett. A peerek is, a gentry is külön elnök alatt tanácskoztak, mi az alsó és felső ház megalakulására vezetett. II. Richárd alatt a parlament alsó háza már megalakultnak mondható. 1340 óta rendszeren össze is hívták.

Lényeges fejlődésen ment át az alkotmány III. Henrik utódai, a három Eduárd uralkodása alatt. Az Eduárdoknak a skótok s a francziák ellen viselt háborúikban pénzre volt szükségök, azért a peereket, de gyakran a gentryt is össze kellett hívniok. III. Eduárd 50 évi uralkodása alatt 70-szer hívta össze a parlamentet. Így lassankint törvénynyé lett, hogy a király a parlament nélkül adót nem vehet ki, továbbá hogy csak az törvény, mit a parlament és a király együttesen hoznak.

Ugyancsak az Eduárdok uralkodása alatt rakták le az angol önkormányzat alapjait. Angolország grófságokra oszlott. Minden grófság maga intézte el (ép úgy, mint nálunk 1848 ig a megyék) az adózást, a hadügyet s az igazságszolgáltatást.

Az adókat a megye élén álló sheriff szedte be a választott bizalmi férfiak segítségével. A honvéd csapato kgrófságonként gyülekeztek a sheriff vezetésével. Kimondották az általános hadkötelezettséget. A városi polgárokból kerültek ki a nehézfegyverzetű gyalogosok s ijászok. A honvédség külföldön csak a parlament beleegyeztével harczolt. Az igazságot a negyedévenként összeülő esküdtszék szolgáltatta. A rendőri ügyeket a békebírák végezték.

Az említett intézmények következménye, hogy Anglia minden fajta lakója az angol nemzetté olvadt össze. Angol lett a hivatalos nyelv a latin helyett, angollá lett maga a dynastia is.

Nemcsak belső, de külső eseményekben is gazdag az Eduárdok uralkodása. **I. Eduárd (1272 – 1307)** elfoglalta Walest, ott született fia s azóta a trónörökösök a walesi herczeg címet viselik. Baliol János Skócia királya hűbéresköt tett. A skót szabadságért fegyvert fogott Wallacet és Bruce Róbertot megverte.

II. Eduárd (1307 – 1377) alatt Bruce kivívta a

skótok függetlenségét. A szerencsétlen hadjárat után Izabella királynő s kegyenze Mortimer a királyt megölték.

III. Eduárd (1327—1377) Brucet leverte s fogságba vitte Londonba. 1371-ben a Stuártok léptek Skócia trónjára, de nem mint hűbéreseket. III. Eduárd kezdte meg a 100 éves angol-francia háborút, melyet különösen addig folytatott szerencsével, míg fia a „fekete herczeg“ élt.

6. *A százéves angol-francia háború (1339—1453).*

A háborúnak távolabbi okai voltak, hogy Angolország is, Franciaország is területi egyesítésre törekedtek. De Skótszágot Anglia ellenében támogatta Franciaország, a felkelő flandriai városokat Franciaországgal szemben támogatta Angolország. Közelebbi, hogy a Valois dynastia trónra léptével nagyobb igényt tartott a francia trónhoz III. Eduárd, mert IV. Fülöp leányától származott.

A kitört háborúban mintegy 100 éven át az angol nemzeti hadsereg győzedelmeskedik a francia hűbéres lovagságon. Az első győzelmet a flamanokkal egyesülten Sluys mellett aratták a tengeren (1340.) Ezt követte a Crécy mellett kivívott nagy diadal (1346), hol az angolok először használták Európában a puskaport s az ágyukat. János, a vak cseh király a csatatéren maradt. Calais az angolok kezébe került.

A **Jó János** (1350—1364) uralkodása alatt megújult háborúban ismét az angolok győznek. A „fekete herczeg“ a hétszerte nagyobb francia lovaghadat megsemmisítette Maupertuis és Poitiers között (1356). János király a sereg javarészevel fogságba került. A bretigny-i béke (1360) adta vissza szabadságát, de mivel a váltságdíjat le nem fizethette, önkényt visszatért Londonba. E békében Eduárd lemondott a francia trónra támasztott igényéről, megtartotta azonban Poitou, Guyenne és Gasconet hűbéri kötelezettség nélkül.

János utóda V. v. **Bölcs Károly** (1364—1380) nagyobb szerencsével újította meg a háborút. A „fekete herczeg“ halála, az angol pörlázadás s Bertrand du Guesclin francia connetable ügyessége francia kézbe juttatta az angoloknak csak nem összes hódítását.

Minden megváltozott **VI. Károly** (1380—1422) kiskorúsága majd örültsége idejében. A gyámság miatt kitört pártharczok az angol beavatkozást vonták maguk után. V. Henrik Azincourt-nál fényes diadalt aratott (1415). Az ezt követő troyes-i békében (1420) Katalin hercegnő kezét s ezzel **VI. Károly** halála után a francia trónra való jogot nyerte el. De Henrik és Károly egy évben haltak el. Haláluk után az északi vidék VI. Henriket, a Loire-től délre eső rész

VII. Károlyt (1422—1461) ismerte el királynak. Károly tétlensége miatt azonban az angolok mind előbbre haladtak s már Orleans-t, a délvidék kulcsát ostromolták. A legnagyobb bajok közepette jelent meg Darc Johanna, az orleans-i szűz, ki a nemzeti közérzület felkeltésével diadalról diadalra vezette a francziákat. Felmentette Orleans-t (1429), a királyt elvezette Reimsba koronáztatásra. Hivatásának befejezése után továbbra is a seregnél tartották a szűzet szerencsétlenségére. Egy Compiègne-ből történt kirohanás alkalmával az angolok kezébe került, a kik Rouen-ban, mint boszorkányt égették el az ártatlan leányt (1431). De a feltámasztott nemzeti közérzületet az orleans-i szűz halála nem lohasztotta le. Dunois vezérlete alatt a francziák újabb s újabb területeket hódítanak vissza, míg nem Calais-n kívül elvesztenek az angolok. A háborúnak nem béke, hanem a kölcsönös kimerülés vetett véget.

7. A Burgundi herczegség fejlődése és bukása.
(1363—1477).

Jó János uralkodása alatt a burgundi hercegi család kihalt. János ekkor elkövette azt a hibát, hogy a megüresedett koronahűbért harmadik fiára Fülöp-re ruházta (1363.). Fülöp házasságával megszerezte a szabad grófságot (Franche Comté) és a flandriai gazdag városokat. Utódai Rettenthetetlen János és Jó Fülöp szerencsés harcaikkal és vásárlásaikkal hűbéres nagyhatalommá tették Burgundiát.

A hatalmas Burgundiát mérhetlen kincsekkel egyetemben **Merész Károly** (1467—1477) örökölte. Károly hatalmasabb volt, mint hűbérurai a francia király s a német császár. Ez a körülmény merész tervet érelt meg agyában. A tengertől az Alpokig terjedő földet királysággá akarta alakítani. A korona

elnyeréseért alkudozott III. Frigyes császárral, de sikertelenül (Trier). Ez nem csüggesztette el. A birtokai közt elterülő Lotharingiát készült elfoglalni, bár nagy hatalma fölkeltette már úgy XI. Lajos, valamint a svájcziaik féltékenységet. Sikertelenül békítette Károlyt és a svájcziaikat Mátyás magyar király, hiába biztatta őket, hogy egyesüljenek vele III. Frigyes ellen. XI. Lajos izgatására Károly és a svájcziaik között csatára került a dolog. A svájcz pórok Károly fényes lovaghadát Granzon majd Murten mellett tönkreverték (1476). A következő évben pedig, midőn a lotharingiai herceget szorongatta fővárosában Nancy-ban, megsemmisítették lovagjaival egyetemben. Károly a csatatéren maradt, kincsei a pórok kezébe kerültek. Vége volt a szép ábrándnak, a Lothárféle császárság felujításának.

A Burgundi-hercegséget XI. Lajos a koronához csatolta, a szabad grófság, a flandriai városok s a kincsek Mária kezével I. Miksára szállottak.

8. A francia állam központosítása.

A hosszú háború megingatta a hűbéres nemesiség hatalmát. Úgyesen fordította hasznára e körülményt VII. Károly. Megalakította az első állandó zsoldos katonaságot s behozta eltartásukra az első állandó adót. Állandó katonaságával féken tartotta a hűbéres nagyokat, eltiltotta azoknak a katonatartást, ha pedig a tartást megengedte, ő nevezte ki kapitányaikat. Nagy hasznára vált ez a királyi hatalomnak.

A megkezdett úton tovább haladt fia, **XI. Lajos** (1461—1483). Megalapította a francia korlátlan monarchiát. Eszközeiben nem válogatott, erőszakot, cselt, árulást, verpadot, börtönt egyaránt jónak talált. A cél volt a hűbéres nagyok hatalmát megtörni. Sikerült. A „közjólét“ ligáját megbontotta csellel, azután tagjait egyenkint leverte. Az összes nagy hűbérek a korona hatalma alá kerültek. A nápolyi Anjouk kihalásával a koronára szállott Anjou, Maine és Provence. Az egyetlen független birtok volt még Bretagne, ennek örökösnojét, Annát fiával jegyezte el.

Az egyesítés mellett nagy érdeme Lajosnak a kormányzás központosítása. Maga intézett el minden ügyet. Szaporította a parlamenteket, a melyek

mindenki fölött ítélkeztek s egyuttal a tartományok ügyeit is vezették. Életbeléptette a póstát. Kétségtelenül nagyok érdemei, de jelleméből hiányzott minden vonzó vagy megnyerő vonás. Népe gyűlölte a „középkori Tiberiust“.

Fia **VIII. Károly** (1483—1498) örökölte az egységes Franciaországot. Korlátlan hatalmát a nápolyi Anjouk örökségének a megszerzésére fordította, de csak múltó sikereket ért el.

9. A fehér és piros rózsá harca Angliában (1455—1485).

III. Eduárd halála után belső zavarok gyöngítették az államot. Unokája II. Richárd (1377—1399) uralkodása alatt a Wiclif-féle hitújítás pórlázadásra vezetett Wat Tyler vezérlete alatt (1381). A zavarokat felhasználta III. Eduárdnak harmadik fiától származott unokája

Lancaster IV. Henrik (1399—1413), ki Richardot lemondásra kényszerítette. A trónon folyton a lázongó nagyokkal küzdött. Úgy ő, mint utóda V. Henrik (1413—1422) üldözték Wiclif követőit a Lollhardokat. V. Henrik megújította a francia trónra való igényeit, győzött (Azincourt), de a két ország egyesítésében maggátolta halála. Elmebajos fia VI. Henrik (1422—1461) uralkodása alatt minden veszendőbe ment Franciaországban, sőt Angolországban is trónkövetelő támadt Yorki Richárd személyében. Richárd közelebbi igényt tartott a trónra, mert leányágon III. Eduárd második fiától származott. A Lancaster és York házak között fegyverre került a dolog. Ez a 30 évig (1455—1485) húzódó fehér (York) és piros (Lancaster) rózsá harca. Az ádáz küzdelemben a királyi családnak 80 tagján kívül a régi főnemesség majdnem egészen elpusztult. Yorki Richárd maga is halállal lakolt vállalkozásáért, de fia

IV. Eduárd (1461—1483) személyében a Yorki ház jutott a trónra. 1470-ben ugyan Margit királynő és Warwick gróf elűzték, a burgundi herczeg segélyével azonban mint győző visszakért a trónra. Kiirtotta ekkor a Lancastereket, saját öcsce is életével lakolt. A trónon másik öcsce III. Richárd (1483—1485) követte, ki bátyja két fiát megfojtatta, hogy király lehessen. Az emberi elvetemültség ezen igazi példányképét a Lancaster ház egyetlen élő tagja

Tudor VII. Henrik (1485—1509) győzte le s fosztotta meg a tróntól. Nőül vette IV. Eduárd leányát Erzsébetet s ezzel egyesítette a két ház igényét. A kedvező körülményeket a királyi hatalom megerősítésére használta fel.

10. Spanyolország megalakulása.

A középkor végén az Iberiai-félszigeten három nevezetes állam van: Portugalia, Castilia és Aragonia.

Portugaliában a XV. században I. János és Tengerész Henrik királyok a büszke nemességgel szemben a polgári elemre támaszkodnak, ennek iparát, kereskedelmét fokozzák. A tengeren fölfedezéseket tesznek, megtalálják az Indiába vezető utat.

Castilia és Aragonia Katholikus Ferdinánd és castiliai Izabella házasságával Spanyol-
 1479. országgá egyesült (1479). Az egységes királyságban Ferdinánd megerősítette a királyi hatalmat. Állandó hadsereget szervezett, támogatta a polgári elemet, különféle eszközökkel megtörte a nemesség hatalmát. Így, hogy a lovagrendek nagymesterévé magát nevezette ki a pápával, továbbá hogy az inquisitiót állami eszközzé tette.

Megerősödött hatalmát azután Granadának, az utolsó mór királyságnak elfoglalására használta
 1492. fel (1492). Granada bevétele után pedig jövő nagyhatalmának az alapját szintén fölfedezéseivel rakta le.

11. A török hatalom föllépése.

Az Altai hegyvidékről kiáradó török törzsek ellepték az egész ázsiai arab birodalmat s midőn az iszlámot elfogadták, annak új erőt kölcsönöztek. Egy
 1300. ily kisebb török törzs vezére volt Ozmán, ki 1300 körül az iconiumi szultánság romján alapított uralmat. Utóda Urkhán nemcsak Kis-Ázsiában hódított, hanem már Európába is átvitte az ozmán hatalmat,
 1357. elfoglalta ott Gallipolit (1357).

Rohamos terjeszkedésüknek kedveztek a viszonyok. Az elgyengült görög császárság nem tudott elég erőt kifejteni velök szemben. A keleti kereszténységben, a melyet a Balkán népei követtek, szintén nem volt meg az az ellenálló képesség az izlammal szemben, mint a nyugati kereszténységben. A törököt pedig fanatizmusa, állandó katonasága: a janicsárok és a szpahik, nem különben sajátos hűberrendszere folyton újabb s újabb hódításokra ösztönözték.

I. Murad a Balkánig terjedő földet foglalta el s Drinápolyba tette át székhelyét (1361), sőt a rigómezei győzelem (1389) a Balkántól északra fekvő kis országokat is hódolatra készítette. I. Bajazid, a villám, már Zsigmond magyar királylyal s nyugati segédcsapataival mérte össze fegyvereit. A törököt fegyelme itt is győzelemre segítette. A nikápolyi vereség (1396) az egész nyugati kereszténység megalázását jelentette. 1361. 1396.

Bajazidot győzelme kizsákmányolásában megátoltta Timur Lenk, az új mongol birodalom megalapítója. Az angorai csatában (1402) Bajazid Timur Lenk fogságába került. De a mongolok hatalma csak Timur Lenk haláláig tartott. Halálával a török új életre kelt. II. Murad ugyan hiába ostromolta Konstantinápolyt, megnyerte azonban Ulászlóval szemben a várnai csatát (1444). A várnai győzelem azért nem jelentett újabb hódítást. Utját állotta Murad további előhaladásának a rigómezei vereség (1448) dacára is a nagy Hunyadi János, de meg a török hatalom háta megett még mindig állott Konstantinápoly. 1444.

II. Mohammed szultán volt, ki Konstantinápoly bevételeivel a római birodalom utolsó maradványát is eltörölte a föld színéről (1453. máj. 29.). Az utolsó császár, XII. Konstantin a romok között lelte halálát. 1453.

12. Magyarország a XIV. és a XV. században.

Az Árpád ház kihaltával Magyarország különféle családokból szabadon választotta királyait. A választásnál kezdetben a rokonságot tartották az ország rendei szem előtt. Mint az Árpád család rokonai kerültek a trónra cseh Venczel és bajor Ottó. Gyengeségük azonban már 1308-ban a trónra jutatta a szintén rokon **Károly Róbertet** (1308—1342). 1308.

Károly Róberttel az Anjouk nagy jelentőségű uralkodása veszi kezdetét. Az ország békéjéért a királyi hatalmat kellett visszaállítani. Mindkettőt megvalósították Károly és fia **Nagy Lajos** (1342—1382), sőt többet tettek, Magyarországot Kelet-Európában **nagyhatalmi rangra** emelték.

Megtörték a féktelenkedő olygarchiát. Igaz, hogy újat emeltek, de ezt hasznossá tették, midőn a banderiális hadrendszert felállították. Min-

denki birtoka arányában katonát állított ki s a ki 300–400 embert vezetett a harczba, az saját czimeres zászlaját használhatta. Ezek a zászlós urak. Ellensúlyozásukra támogatták a nemesi rendet, az ősiség s a kilenczed behozatalával meggátolták elszegényedésüket. Nem különben pártfogásukba vették a polgári elemet, azok iparát és kereskedelmét mozdították elő kiváltságokkal s jó pénz veretésével. Bányászatunk felvirágzása szintén az Anjoukkal kezdődik.

A szent korona mint közjogi kapocs fűzte össze a főpapi, főuri s a nemesi rendet. Csak a hol a három rend, a szent korona tagjai s a korona képviselője, a király együtt voltak, hozhattak országos törvényt.

Az említett intézkedésekkel rendezték a had- és pénzügyet, mint hatalmuknak az alapját. De a pénzügyrendezésben még tovább mentek, Károly behozta az első egyenes adót (18 denár telkenként).

Károly a hadi téren tartós sikereket még nem aratott. Hódolatra készítette a szerb fejedelmet, de Havasalföldön kudarcot vallott. A babérokat a diplomacziái téren szedte. Családja érdekeit tartotta itt szem előtt. Előkészítette fiainak a nápolyi és a lengyel trónra való jutást. A visegrádi congressuson (1335) mint választott békebíró Kelet-Európa ügyeit intézte el.

A hadügyi átalakításoknak hasznát Lajos vette. Nápolyon böszt állott kettős hadjáratában (1347, 1350) öcsese megfojtásáért, bár ennek némi erkölcsi hasznon kívül alig volt más eredménye. A Velenczével folytatott háborúiban először (1356) Dalmáciát biztosította, másodszor (1378) a köztársaságot a magyar király adófizetőjévé tette. A Balkán apró államait hódolatra készítette. Lengyelországot megvédelmezte a lithvánok s a tatárok ellenében. Ezen érdemei csakugyan a lengyel trónra juttatták

1370. Kázmér halála után (1370).

Lajos mint az „egyház zászlótartója“ térítget Magyarországon, térítget a Balkánon. A katholicizmusban látta a legerősebb bástyát a törökkel szemben.

Az Anjouk uralkodásának az általános jólét megteremtésén kívül másik jelentősége a műveltség emelése. Az igazságszolgáltatás rendezése, iskolák emelése (pécsi egyetem), az építészet s a szobrászat

lendülete egyaránt fenkölt gondolkodásuk dicsérői. Krónikáink nagyobbbrészt szintén e korbéli nemzeti felbuzdulásnak köszönhetik létüket.

Nagy Lajost leánya Mária követte. A női kormány gyengesége sok bajnak lett a forrása. A dél vidéken lázadást idézett elő. A mozgalom rövid időre a trónra juttatta Kis Károlyt (1387). A lengyelek Hedviget erőszakolták ki királynőjüknek, a mi a magyar-lengyel uniónak vetett véget. S végül a királynő fogsága férjét.

Luxenburgi **Zsigmondot** (1387—1437) emelte a trónra. Zsigmond, a ki eszes, de könnyelmű fejedelem volt, uralkodása első felében nem tudott a nemzet szívéhez férközni, sőt tetteivel több ízben koronáját is veszélyeztette.

A török uralkodása alatt már Magyarország határaihoz ért. Zsigmond egész Európát keresztes hadjáratra szólította fel, hogy erejét megtörje. A felszólításnak volt eredménye, különösen a francziák jöttek nagyobb számmal. Annál nagyobb volt a diadal, melyet a szultán Nikápolynál aratott (1396). 1396.

A vereség után félévig künn kószál, utóbb is, bár sok volna az országban a tenni való, a külföldön jár, hogy a császári trónt s Csehországot megszerezze. Közben a magyar koronát ígéreti el ennek is, annak is halála esetére. A magyar főurak ezért és más törvénysértésekért, továbbá erőszakoskodásáért fogságba vetették (1401), de ismét kibocsátották. 1401. Zsigmond még mindig nem okult. Ujabb kóborlása alkalmával a papság és a köznemesség Nápolyi Lászlót hozta be (1402). Hívei ettől is megszabadították. Azután a hirdetett közbocsánattal lecsendesítette az országot, a papságon pedig boszút állt a placetum regium kibocsátásával.

A császári trón elnyerése (1410) forduló 1410. pontot képez uralkodásában. Magyar királyságának előtérbe tolása, nagyobb törvénytisztelete kibékítették vele a nemzetet. Császári buzgólkodásának sikere, hogy megszüntette az egyházszakadást, de külföldi elfoglaltsága kárával járt az országnak. Velence elfoglalta Dalmáciát, a török a délvidéken hódított. Huss János elégettetésével a hussita háborút idézte fel, a mely Magyarországra is átszármazott, s Erdélyben pörlázadást szült.

Belső intézkedései közül a honvédelem javítása

(telekkatonaság), a polgárságnak országos renddé
1405. való emelése (1405) s a megyék önkormányzatának
 a fejlesztése a nevezetesebbek.

Már Zsigmond uralkodása alatt kitünt, hogy a főnemesi hatalommal minden körülmények között számolni kell. Utódai alatt a hatalom egészen a főurak kezébe került. Zsigmond vejével, Alberttel (1437—1439) mint egyenrangú felek szerződnek. I. Ulászló (1440—1444) halála után az országon osztzkodni akarnak.

Nagy szerencséje e korban hazánkknak, hogy az isteni Gondviselés **Hunyadi Jánossal** ajándékozta meg. E nagy ember volt, a ki a szívében rejlő vallásos és hazafias érzés kifolyásaképen egész életét nemzete megmentésére fordította. A köznemesség sorából emelkedett ki. Albert szörényi bánná, Ulászló Erdély vajdájává nevezte ki. Mint erdélyi vajda aratta csodálatos diadalait a törökön Szeben alatt s a Vaskapunál (1442). Az egész európai kereszténység védelmezőjévé avatta magát a hosszú hadjáratban (1443 jul. — 1444 feb.) E hadjárat után Európa neki buzdukt, hogy kiűzi Európából a törököt, de a kenyértörésnél cserben hagyták a nagy hadvezért. Bekövetkezett a szerencsétlen várnai vereség s ott

1444. Ulászló halála (1444).

A vereséget követő zavarokban az osztzkodástól Hunyadi mentette meg az országot, midőn elismertette V. Lászlót (1446—1457) királynak. A király kiskorúsága alatt a kormányzói tisztelet a köznemesek s a városok kívánságára Hunyadira ruházták. A főnemesség megnyugodott a megváltoztatatlanban, de a hol lehetett cserben hagyta a kormányzót. A főnemesség visszavonása idézte elő

1448. a rigómezei vereséget (1448). Nemes szive mindent megbocsátott. Ha a haza bajban volt, egyéni bajaira soha sem gondolt. Élete alkonyán csak nem teljesen magára hagyatva aratta utolsó, de legnagyobb

1456. diadalát Belgrád falai alatt (1456). Feltartóztatta II. Mohamedet hódító útjában. Konstantinápoly megvevője minden podgyásza hátrahagyásával menekült Belgrád falai alól.

A Hunyadi ház ellenségeinek az újabb dicsőség csak fokozta irigységét. A család kiirtására törtek. A nagy hős halála után László fia vérpadon végezte be ifjú életét, Mátyást pedig fogságba hurczolták.

A gaztett hallatára nemcsak a köznemesség, de a főnemesség több tagja is fegyvert fogott a Hunyadiak érdekében. S nem eredmény nélkül, mert V. László halála után mellőzték úgy az idegen, mint a hazai trónjelölteket s királylyá kiáltották ki

Hunyadi Mátyást (1458—1490). Mátyás uralkodásával az Anjouk fényes időszaka ujult meg. Magyarország ismét vezérlő hatalommá lett. Trónraléptével gyorsan végzett a hussita rablókkal, III. Frigyessel s pártjával, sőt a Szerémségben megverte a törököt s visszafoglalta Jajczát 70 más várral. Csak most, midőn királyságát senki kétségbe venni nem merte, tette fejére Sz. István koronáját (1464)

Mátyás kiváló vezére lehetett volna egy európai vállalkozásnak, mely a török kiűzését teszi feladatának, de az európai viszonyok az ily vállalatnak nem kedveztek. Maga Mátyás pedig annyira belebonnyolodott a nyugati ügyekbe, hogy a törökkel szemben a nagyobb részt csak védelmi háborúkra szorítkozott.

Hosszú (1468—1478) harcot vívott Csehország birtokáért. Szemben találta magával a cseh hadjáratokban nem csak Podjebrádot és szövetségését, a lengyel királyi családot, de még képzelt harátját, III. Frigyest is. Boroszlónál azonban csúfosan kijátszotta cselvetésüket (1474). Nagy véráldozattal 1474. megszerezte így Csehország melléktartományait.

Még cseh háborúja közben rákerítette a sort az álnok Frigyesre. A háromszor megújult háborúban elfoglalta Ausztriát Béccsel egyetemben (1486). 1486.

E nagy sikereket az állandó hadsereg felállításával érte el. A 30—40 ezer főre rugó hadsereg magvát a fekete hadsereg alkotta. A hadsereg fentartása céljából rendezte az adókat. Az új adót, a „kir. kincstár adóját“ fizette a nemesen kívül mindenki.

A perek eldöntésében a hosszú huzavonának véget vetett a törvénykezés újjáalakításával. Gondja volt, hogy mindenki megtalálja a maga igazát. Az igazságszolgáltatás szervezésével csak nem egyidejűleg szabályozta a nádori hatáskört is.

Mátyás atyai gondoskodását megérezte a földművelés, ipar s kereskedelem egyaránt. Mindannyi lendületnek indult. Udvarának híret azonban legfőképpen a művészetek s a tudományok pártolásával alapította meg. Kora divatos műveltségi irányának,

a renaissance-nak igazi középpontja volt a budai palota. Állandóan hazai és külföldi tudósok környezték. A híres „Corvina” könyvtár, a pozsonyi és a budai egyetemek mind azon törekvését igazolják, hogy Magyarországot egy magasabb műveltségi fokra akarta emelni.

A fényes idők Mátyással véget értek. Magyarország minden dicsősége személyéhez fűződött. A Jagellók, II. Ulászló (1490—1516) és II. Lajos (1516—1526) uralkodása alatt gyors hanyatlás következett be. A pártharcok felemésztették az ország erejét. Az állandó hadsereget megsemmisítették. A pénzügyet a rossz gazdálkodással tették tönkre. Így azután 36 év elég volt, hogy a Mátyás korabeli hatalmas Magyarország a mohácsi temetőig jusson el (1526).

13. Észak-Európa.

Dánia, Svéd- és Norvégországok e korokban jelentősebb szerepet nem játszanak. Legfontosabb mozzanat történetükben a **calmari unió**, mely 1397. personal-uniót létesít a három állam között (1397). Margit dán királyleány ugyanis nőül ment VIII. Hakon norvég királyhoz. Atyja IV. Waldemár halála után átvette Dánia kormányát, férje halála után pedig Norvégországot. Néhány év múlva a svédek is királynőjükké választották. Így egyesült a három ország Dánia főuralma alatt. Az egyesülést leghamarabb Svédország bánta meg.

Oroszország Rurik utódai alatt számtalan apró államra oszlott. A megosztás okozta, hogy mintegy 250 évig tartó mongol uralmat volt kénytelen elviselni. A szolgaság területvesztéssel járt, mert a megerősödött Lengyelország és a német lovagrend Oroszország rovására terjeszkedtek. Maga Kiev, a birodalom egykori középpontja is a lengyelek kezébe került.

Új középpontja támadt az országnak Moszkvában. A moszkvai fejedelmek közül **III. v. Nagy Iván** (1462—1505) egyesítette a fejedelemségeket s rázta le a mongol igát. Fölvette a „czár” címet. Alapját vetette meg az új-kori Oroszországnak. Neje Zsófia az utolsó görög császár unokahuga volt. Ez adta meg a jogcímet utódainak, hogy a keleti császárok örököseinek tekintsék magukat.

TARTALOM.

A középkor tárgya és felosztása	Lap. 2
---	--------

A) A középkori intézmények megalakulása.

I. A barbarok betelepődése a nyugati birodalomba.

1. A germánok. 2. A népvándorlás kezdete. A nyugati góthok. Alarich. 3. A barbarok betelepődése a nyugat-római birodalom provinciáiba. 4. A hunok. Attila. 5. A nyugat-római birodalom bukása. 6. A keleti góthok Itáliában. Nagy Tkeodorich. 7. A frankok. Chlodvig	3—11
--	------

II. A kelet-római birodalom s a mohammedán hódítás.

1. A kelet-római birodalom. 2. Mohammed s az arab hódítás	11—16
---	-------

III. A pápaság, a nyugat-római császárság felújítása, a hűbéri rend megalakulása.

1. A római püspök mint az egyház feje. 2. A meroringi renyhe királyok s a Karolingok. 3. Nagy Károly. 4. A hűbériség . .	16—22
--	-------

B) A középkori intézmények virágzása.

I. Államalakulások a IX. és a X. században.

1. N. Károly birodalmának a bomlása. Az utolsó Karolingok. 2. Arab és normann népvándorlás. 3. Magyarország megalakulása. 4. Az angol monarchia megalakulása . .	22—28
--	-------

II. Németország egyesítése. A német-római császárság.

1. A szász dynastia uralma. 2. A száli frank császárok kora. 3. Az investitura harez . .	28—34
--	-------

III. A keresztes háborúk kora.

1. A keresztes hadjáratok okai. 2. Az első keresztes hadjárat. 3. A második keresztes hadjárat. 4. A harmadik keresztes hadjárat.	
---	--

5. A negyedik keresztes hadjárat. 6. A kisebb keresztes hadjáratok. 7. A keresztes hadjáratok eredményei. 8. Keresztes hadjáratok nyugaton 34—41

IV. A főbb európai államok fejlődése a keresztes háborúk és a pápai főuralom korában.

1. Isten államának eszméje. 2. Németország a keresztes hadjáratok s a pápai főhatalom korában. 3. Magyarország a keresztes hadjáratok s a pápai főhatalom korában. 4. Franciaország a keresztes hadjáratok s pápai főhatalom korában. 5. Angolország a keresztes hadjáratok s a pápai főhatalom korában. 6. Keresztény államok alakulása a pyrenaeusi félszigeten 41—56

C) A középkori intézmények bukása.

I. A császárság hanyatlása.

1. Az interregnum Németországban. A Habsburgok hatalmának a megalapítása. 2. A császárok tehetetlensége. 56—60

II. A pápaság hanyatlása.

1. A pápai hatalom hanyatlásának főbb okai. 2. Az egyház s a nemzeti királyságok. 3. A schizma, reform-kísérletek, a zsinatok . . . 60—63

III. A hűbériség felbomlása.

1. Olaszország. 2. Hűbérrelles mozgalmak Németországban. 3. Az utolsó középkori német-római császárok. 4. Hűbérrelles mozgalmak Franciaországban. 5. Az angol alkotmány fejlődése. 6. A százéves angol-francia háború. 7. A Burgundi herczegség fejlődése és bukása. 8. A francia állam központosítása. 9. A fehér és piros rózsa harca Angliában. 10. Spanyolország megalakulása. 11. A török hatalom föllépése. 12. Magyarország a XIV. és a XV. században. 13. Észak-Európa 63—78

